

Kronologija hrvatskih vladara u 9. i 10. stoljeću

Đaković, Luka

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:408194>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-03**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet u Zagrebu
Odsjek za povijest
Ak. god. 2021./2022.

Kronologija hrvatskih vladara u 9. i 10. stoljeću

DIPLOMSKI RAD

Student: Luka Đaković

Mentor: prof. dr. sc. Neven Budak

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. PREGLED HISTORIOGRAFIJE.....	3
3. MISLAV I TRPIMIR:.....	9
4. TKO NAKON TRPIMIRA?.....	12
4.1. KREŠIMIR I. I MIROSLAV.....	18
4.2. DOMAGOJ, ZDESLAV, BRANIMIR I MUTIMIR.....	20
5. DESETO STOLJEĆE.....	25
5.1. TOMISLAV.....	25
5.2. MIHAEL KREŠIMIR II.....	30
5.3. STJEPAN I. DRŽISLAV.....	37
6. ZAKLJUČAK.....	38
7. BIBLIOGRAFIJA.....	43

1. UVOD

Doba hrvatskih vladara narodne krvi, kako se nekada nazivalo rani srednji vijek u Hrvatskoj, i do danas je ostalo popularno među širom javnošću. Tako se može s vremena na vrijeme pronaći nekakav senzacionalistički naslov u hrvatskim medijima koji se dotiču navedenog razdoblja. Razlog je jednostavan – običnom čovjeku je zanimljivo pročitati nešto što se njemu čini prilično dalekim, a u svojoj podsvijesti ima percepciju, stvorenu u osnovnoj i srednjoj školi, o moćnim hrvatskim vladarima iz ranoga srednjeg vijeka.

Kada se govori o hrvatskim vladarima, onda se tu mogu najčešće čuti imena poput Trpimir, Branimir, Tomislav, Krešimir i Zvonimir. Većini ljudi je sasvim nepoznato kada su oni vladali, ali ono što je zanimljivo jest da i povijesna znanost ne može dati sasvim jasan odgovor na pitanje od koje do koje godine su pojedini vladari bili na prijestolju.

Hrvatski povjesničari u 19. i 20. stoljeću iznimno su se mučili s kronologijom hrvatskih vladara te su vrlo često njihova mišljenja bila posve oprečna. U današnjoj hrvatskoj historiografiji prevladava mišljenje Ferde Šišića koji je 1914. iznio vlastitu kronologiju¹ koja je do današnjeg dana, uz manje korekcije drugih povjesničara, ostala nepromijenjena.

Povijest me je počela zanimati još kao dječaka u osnovnoj školi zahvaljujući kapitalnom djelu Ferde Šišića *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*², prvom historiografskom djelu koje sam čitao. Za mene je ondje iznesena kronologija hrvatskih vladara bila neupitna, a to su „potvrđivala“ i druga, mlađa historiografska djela o ranom srednjem vijeku u Hrvatskoj. Međutim, studij povijesti me je naučio da treba gotovo sve preispitivati i kritički promišljati, a mene su na posebno razmišljanje potakli članak Predraga Komatine *O hronologiji hrvatskih vladara u 31. glavi spisa De administrando imperio*³ te članak Jakova Stipšića *Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj vladarskoj ispravi*⁴ koji sam sasvim slučajno pronašao učeći za ispit iz kolegija Pomoćne povijesne znanosti I. Smatram da ova dva članka bacaju novo svjetlo na kronologiju hrvatskih vladara u 9. i 10. stoljeću. Iako su zaključci iz navedenih članaka po mojem mišljenju krivi (o čemu će biti više riječi kasnije), novo interpretiranje

¹ Ferdo Šišić, „Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji,“ *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 13 (1) (1914.), 1-93.

² Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990.) [pretisak, 1925.]

³ Predrag Komatina, „O hronologiji hrvatskih vladara u 31. glavi spisa De administrando imperio,“ *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 42 (1) (2010.): 83-105.

⁴ Jakov Stipšić, „Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj vladarskoj ispravi,“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 6 (1969.): 75-96.

postojećih izvora i sama argumentacija od iznimne su koristi i mogu nas odvesti na pravi put kada je u pitanju ova problematika.

Temeljna zadaća diplomskog rada je, na temelju dostupnih povijesnih izvora, dati prijedlog nove kronologije hrvatskih vladara u 9. i 10. stoljeću i objasniti zašto su druge kronologije, ponajprije ona Šišićeva, teško održive. U radu ću prvo dati pregled razmišljanja hrvatskih povjesničara, počevši od onih iz 19. stoljeća. U tom poglavlju neće biti detaljno iznesena argumentacija nekih povjesničara poput Šišića jer će se o njoj i njezinoj održivosti raspravljati u nastavku rada.

Smatram da je potrebno objasniti zašto je kao vremenski okvir odabrano razdoblje 9. i 10. stoljeća. Kronologiju hrvatskih vladara u 9. stoljeću započet ću s knezom Mislavom iz jednostavnog razloga što većina povjesničara ne dovodi u sumnju činjenicu da je on bio vladar koji se smatrao Hrvatom. Dio povjesničara⁵ smatra da je on bio prvi hrvatski vladar misleći pri tom da se vladari prije njega (Borna, Vladislav) ne mogu smatrati Hrvatima⁶, dok neki povjesničari poput Ančića⁷ neupitno smatraju i vladare prije Mislava Hrvatima, iako se u izvorima spominju pod drugim imenom (Guduskani). Zbog različitih interpretacija u radu se neću baviti pitanjem jesu li Borna i Vladislav hrvatski vladari jer bi to zauzelo previše prostora i odvelo ovaj rad u nekom drugom smjeru.

Reinterpretacijom kronologije došao sam do zaključka da je potrebno određene događaje (primjerice rat Hrvata i Bugara u 10. stoljeću) koji su se vezivali uz jednog vladara (Tomislav) sada vezati uz drugog vladara (Mihael Krešimir II.). Zbog te problematike bit će navedeni svi politički događaji koji se mogu vezati uz određenog vladara kako bi se u potpunosti mogla shvatiti kronologija koju ovaj rad donosi, ali i kako bismo možda reinterpretirali moć koju je određeni vladar imao u svojim rukama te kakav je status uživao u međunarodnom okruženju tog razdoblja.

⁵ Neven Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.* (Zagreb: Leykam International, 2018.), 108-109; 169-170; Goran Bilogrivić, „Etnički identiteti u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj – materijalni i pisani izvori“ (Ph.D. diss., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016.), 152; Danijel Džino, *Becoming Slav, Becoming Croat: Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia* (Leiden/Boston: Brill, 2010.), 188-189; Danijel Džino, *From Justinian to Branimir: the Making of the Middle Ages in Dalmatia* (New York: Routledge, 2021.), 175-176.

⁶ Hrvoje Gračanin, „Guduskani – Gačani: promišljanja o etnonimu Gačani i horonimu Gacka u svjetlu ranosrednjovjekovnih narativa i suvremenih historiografskih tumačenja,“ u: *Gacka u srednjem vijeku. Zbornik radova.* ur. Željko Holjevac, 49-68 (Zagreb-Otočac: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, 2012.), 58-61; Florin Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006.), 135.

⁷ Mladen Ančić, „Od karolinškog dužnosnika do hrvatskog vladara: Hrvati i karolinško carstvo u prvoj polovici IX. stoljeća,“ *Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 40 (1998.), 27-41.

2. PREGLED HISTORIOGRAFIJE

19. stoljeće i „buđenje nacija“ bitno je utjecalo na razvoj historiografije, ne samo u Hrvatskoj, već u cijeloj Europi. Brojni intelektualci krenuli su u potragu za „narodnim blagom“ te su skupljali dokumente iz prošlosti svog naroda ili su tragali za materijalnom ostavštinom iz prošlosti. U Hrvatskoj se Ivan Kukuljević Sakcinski počeo baviti skupljanjem dokumenata s ambicioznim ciljem sabiranja svih tada dostupnih izvora za hrvatsku povijest na jednom mjestu, a Franjo Rački je bio njegov učenik koji je, nakon dodatnog školovanja u inozemstvu, nadrastao svog učitelja te se može reći da je on udario temelj hrvatske moderne historiografije.

Rački je važan zato što je prvi povjesničar koji je u svom članku iz 1871., u kojem se poziva na pismo pape Ivana X. iz 925. u kojem Tomislava naziva *rex Croatorum*, Tomislava nazvao kraljem. Rački pravilno primjećuje da je Toma Arhidakon napisao da je knez Tomislav vladao 914. dok papa u pismu iz 925. Tomislava naziva kraljem.⁸ Dodatni doprinos kronologiji vladara 10. stoljeća dao je bugarski povjesničar Marin Stojanov Drinov koji je tri vladara koja spominje Konstantin Porfirogenet (Trpimir, Krešimir i Miroslav) smjestio u 10. stoljeće, a Trpimira je izjednačio s Tomislavom. Rački je prihvatio Drinovljevo mišljenje da te vladare treba smještati u 10. stoljeće, no smatrao je da su Tomislav i Trpimir dvije različite osobe što je samo po sebi značilo da su postojala dva Trpimira, jedan vladar iz 9. stoljeća te jedan vladar iz 10. stoljeća.⁹ Činilo se da je pitanje 10. stoljeća riješeno.

S riješenim 10. stoljećem, Rački je u svom kapitalnom djelu *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*, koje je u časopisu *Rad JAZU* objavljivao između 1884. i 1893., iznio cjelovitu kronologiju hrvatskih vladara 9. i 10. stoljeća. U 9. stoljeću, nakon Mislava, za kojeg se zna da je vladao 839., vladaju Trpimir, Domagoj, Zdeslav, Branimir i Mutimir. U 10. stoljeću imamo Tomislava, prvoga hrvatskoga kralja, a njega je naslijedio Trpimir kojeg je naslijedio njegov sin Krešimir. Zatim vlada Krešimirov sin Miroslav kojeg nasljeđuje njegov sin Držislav.¹⁰ Kao što vidimo, u ovoj kronologiji nemamo Mihaela Krešimira II., ali to treba pripisati činjenici da tada još nije bio otkriven nadgrobni natpis kraljice Jelene.

Zanimljiv prijedlog dao je Rački smjestivši kneza Višeslava između Mutimira i Tomislava. Svoju je tezu temeljio na stilskom povezivanju pisma na Višeslavovoj krstionici s

⁸ Franjo Rački, „Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu,“ u *Prvi hrvatski kralj Tomislav: ususret trećem tisućljeću*, ur. Josip Bratulić (Zagreb: Zajednica Duvnjaka Tomislavgrad – Zagreb i Općinsko poglavarstvo Tomislavgrad, 1998.), 39-41.

⁹ Šišić, „Genealoški prilozi“, 14.

¹⁰ Franjo Rački, *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*, priredio Mladen Ančić (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2009.), 23; 200-203.

Branimirovim natpisom u Muću te je svećenika Ivana, koji se spominje na krstionici, povezoao s Ivanom koji se spominje u prepisci pape Ivana VIII. i Branimira.¹¹ Luka Jelić smatra da je Višeslav vladao „polovinom IX. vijeka“¹² dok je Ferdo Šišić Višeslava smjestio na kraj 8. odnosno na početak 9. stoljeća.¹³ Stjepan Gunjača je smatrao da Višeslava treba smjestiti između Vladislava i Mislava¹⁴, a takvo je razmišljanje podržao Vladimir Posavec pokušavši ga potkrijepiti tadašnjim povijesnim okolnostima.¹⁵

Rački je bio prvi koji je istaknuo postojanje Trpimira II., no njegovo razmišljanje u hrvatskoj historiografiji isprva nije zaživjelo. Tako primjerice Tadija Smičiklas u prvom dijelu svoje *Poviesti hrvatske* uopće ne spominje Trpimira II., a kronologija vladara je sljedeća: Mojslav (838. - 850.), Trpimir (850. - 864.), Domagoj (864. - 876.), Zdeslav (877. - 879.), Branimir (879. - 892.), Mutimir (892. - o. 900.), Tomislav (o. 900. – o. 930.), Krešimir I. (o. 930. – 945.), Miroslav (945. – 949.), Pribina (o. 950. - ?) i Držislav (970. – 1000.).¹⁶ Kao što se može iščitati, Smičiklas je Tomislavovu vladavinu pomakao na sam početak 10. stoljeća. Nadalje, kako tada nije bio povjesničarima poznat natpis kraljice Jelene, Smičiklas je prazninu između Miroslava i Držislava popunio Pribinom za kojeg piše da je najvjerojatnije uzeo kraljevski naslov.¹⁷ Možda je ovakva Smičiklasova kronologija bila inspirirana Drinovljevim mišljenjem da vladari, koje Porfirogenet spominje, pripadaju 10. stoljeću, no da Tomislava i Trpimira treba identificirati kao jednu osobu.

Vjekoslav Klaić se razlikuje od Smičiklasa po pitanju godina kada je pojedini vladar vladao, no kronologija vladara je gotovo neizmijenjena. Ona je sljedeća: Mislav (835. - 845.), Trpimir (845. – 864.), Domagoj (864. – 876.), Inoslav (876. – 878.), Zdeslav (878. – 879.), Branimir (879. – 892.), Muncimir (892. – o. 910.), Tomislav (o. 910. – 928.), Krešimir I. (o. 930. – o. 945.), Miroslav (o. 945. – 949.), Pribina (o. 950. – 970.), Držislav (970. – o. 1000.).¹⁸

Zanimljivo je spominjanje kneza Inoslava odnosno Iljka, fantomskog vladara koji je nastao kao rezultat krivog čitanja Dandolove kronike. Primjerice, Iljka je među hrvatske vladare

¹¹ Franjo Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam: illustrantia* (Zagreb: Akademija znanosti i umjetnosti, 1877.), 376-377.

¹² Luka Jelić, „Spomenici grada Nina“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 6(1) (1902.), 104.

¹³ Šišić, „Genealoški prilozi“, 46.

¹⁴ Stjepan Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji II* (Zagreb: Školska knjiga, 1973.), 137-141.

¹⁵ Vladimir Posavec, „Krstionica kneza Višeslava i njegovo mjesto u kronologiji hrvatskih vladara“, *Historijski zbornik XLIX* (1996.), 17-32.

¹⁶ Tadija Smičiklas, *Poviest hrvatska. Dio I, Od najstarijih vremena do godine 1526. / po vrelih napisao Tade Smičiklas* (Zagreb: Matica hrvatska, 1882.), 178-237.

¹⁷ Isto, 227.

¹⁸ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata: od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća. Knjiga prva* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1972.), 73-121.

ubrajao i Ferdo Šišić.¹⁹ Sve nedoumice je praktično riješio srpski povjesničar Mihailo Dinić koji je 1938. g. zaključio da je prerađivač Dandoloove kronike „u nerazumijevanju od adverba načinio ime i dao mu odgovarajući latinski oblik Yllicus“.²⁰ Tako se nakon 1940-ih teško može naći povjesničar koji fantomskog Iljka svrstava među hrvatske vladare.

1898. godine je don Frane Bulić u Solinu otkrio ostatke nadgrobnog natpisa kraljice Jelene († 976.) te je natpis uspio djelomično restaurirati. On je bacio sasvim novo svjetlo na kronologiju hrvatskih vladara jer se u njemu spominju kraljevi Mihael i Stjepan, a Jelena je bila žena tada pokojnog kralja Mihaela i majka kralja Stjepana.²¹

Otkriće Jeleninog natpisa navelo je Gavru Manojlovića da predloži svoju kronologiju hrvatskih vladara u 9. i 10. stoljeću. Vladare koje spominje Porfirogenet smjestio je u 9. stoljeće te smatra da nakon mirnih vladavina Trpimira i Krešimira dolazi do Pribinina svragavnja Miroslava. Nakon Miroslava redom dolaze: Domagoj, Zdeslav, Branimir i Muncimir. Zanimljivost je što Manojlović nije kršćanska imena s Jeleninog epitafa (Mihael i Stjepan) pripisao nekom od poznatih hrvatskih vladara već je smatrao da su Mihael i Stjepan zasebni vladari. Tako u 10. stoljeće Manojlović smješta sljedeće hrvatske vladare: Tomislav, Mihael, Stjepan, Krešimir Stariji i Držislav.²² U modernoj historiografiji je Manojlovićevo mišljenje o smještanju Porfirogenetovih vladara u 9. stoljeće prihvatio Tibor Živković²³ iako je isprva smatrao da ti vladari pripadaju 10. stoljeću.²⁴

Sve nedoumice oko kronologije hrvatskih vladara pokušao je otkloniti Ferdo Šišić u svom iscrpnom članku iz 1914. godine. Šišić u članku rješava dvije nedoumice – u koje stoljeće treba smjestiti Konstantinove vladare Trpimira, Krešimira i Miroslava te kako identificirati tko su vladari Mihael i Stjepan koji se spominju na Jeleninu nadgrobnom natpisu.

Šišić je Trpimira, Krešimira i Miroslava smjestio u 10. stoljeće te ih naveo kao Tomislavove nasljednike, a važna karika u tome je bio Pribina koji se u Darovnici za Diklo spominje kao ban iz 10. stoljeća, a isto tako ga spominje i Konstantin Porfirogenet.²⁵ Nadalje, Šišić na temelju Mletačke kronike koja se pripisuje Ivanu Đakonu i Mutimirove isprave iz

¹⁹ Šišić, „Genealoški prilozi“, 10.

²⁰ Mihailo Dinić, „O hrvatskom knezu Iljku“, *Jugoslavenski istorijski časopis* 4 (1-2) (1938.), 77-86.

²¹ Šišić, „Genealoški prilozi“, 49; 14.

²² Gavro Manojlović, „Jadransko pomorje IX. stoljeća: u svjetlu istočno-rimske (bizantinske) povijesti. Dio prvi“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 150 (1902.), 101-102.

²³ Tibor Živković, *De Conversione Croatorum et Serborum: a lost source* (Beograd: Istorijski institut Beograd, 2012.), fusnota 209 i 212.

²⁴ Tibor Živković, *Forging Unity – The South Slavs Between East and West, 550-1150*. (Beograd: Istorijski institut i Čigoja štampa, 2008.), 193; 199.

²⁵ Šišić, „Genealoški prilozi“, 17.

892. g. zaključuje da su Zdeslav i Mutimir bili Trpimirovi sinovi te da time u 9. stoljeću „nema mjesta“ za još dva vladara (Krešimir i Miroslav).²⁶

Šišić je ispravno riješio nedoumicu oko kraljeva Mihaela i Stjepana navodeći da su hrvatski vladari imali kršćansko i narodno ime, a kao primjere je naveo Petra Krešimira i Dmitra Zvonimira. On rješava problem tako da ime Stjepan veže uz Držislava dok ime Mihael veže uz njegova oca Krešimira II.²⁷ Na Jeleninu natpisu jasno se može iščitati da je ona umrla 976. godine te je taj podatak Šišić povezo s dostupnim izvorima koji nam jasno pokazuju da je u to vrijeme Hrvatskom vladao Držislav.

Šišićev članak je među vladare uvrstio i Mihaela Krešimira II. Kao što smo mogli vidjeti u radovima nastalim prije Šišićeva (Rački, Smičiklas, Klaić), Krešimir II. obično se nigdje ne spominje, a izvori koji su navodili da je Držislav sin Krešimira tumačili su se na način da su povjesničari pod imenom Krešimir vidjeli Krešimira I., onog vladara koji je naslijedio Tomislava (prema mišljenju Drinova, Smičiklasa i Klaića) odnosno Trpimira (prema mišljenju Račkog).

U konačnici, Šišićeva predložena kronologija hrvatskih vladara²⁸ bila je sljedeća: Mislav (o. 830. – o. 845.), Trpimir I. (o. 845. – 863.), Domagoj (863./864. – 876.), Iljko (876. – 878.), Zdeslav (878. – 879.), Branimir (879. – 892.), Muncimir (892. – o. 914.), Tomislav (o. 914. – o. 928.), Trpimir II. (o. 928. – o. 935.), Krešimir I. (o. 935. – 945.), Miroslav (945. – 949.), Mihael Krešimir II. (949. – o. 970.), Stjepan I. Držislav (o. 970. – o. 995.), Svetoslav (o. 995. – 1000.).²⁹

Šišićeva razmišljanja o hrvatskom ranom srednjem vijeku sabrana su u njegovu najvećem djelu *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*³⁰. Dugo je vremena ova monografija bila temeljno djelo hrvatskog ranosrednjovjekovlja te je autor bio neupitni autoritet za navedeno razdoblje. Hrvatski su povjesničari do danas uglavnom ostali na Šišićevim postavkama uz manje ispravke (knez Iljko) pa tako kronologiju koju je predložio Šišić pronalazimo u prvom svesku *Historije naroda Jugoslavije*³¹ te u tekstovima Nade Klaić³², Nevena Budaka³³, Ive Goldsteina³⁴ i Tomislava Raukara³⁵, a u novije vrijeme primjerice Ante Birina³⁶.

²⁶ Isto, 8-11.

²⁷ Isto, 49; 64.-65.

²⁸ Šišić se u svom članku bavi kronologijom vladara i u 11. stoljeću, no ovdje su navedeni samo vladari 9. i 10. stoljeća.

²⁹ Šišić, „Genealoški prilozi“, 87.

³⁰ Šišić, *Povijest Hrvata*, 317-363; 376-474.

³¹ *Historija naroda Jugoslavije I*, uža redakcija Bogo Grafenauer, Dušan Perović i Jaroslav Šidak (Zagreb: Školska knjiga, 1953.), 185-197.

³² Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 2. izd. (Zagreb: Školska knjiga, 1975.), 221-334.

³³ Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.), 202-207; Neven Budak, „Queen Helen and King Michael: The Beginning of a New Dynasty?“, u: *Aspice Hunc Opus Mirum: Zbornik*

Godine 1925., kada se slavila 1000. obljetnica Hrvatskog kraljevstva i kada je objavljeno Šišićevo kapitalno djelo, Vjekoslav Klaić je dao novi prijedlog kronologije 9. i 10. stoljeća na temelju novog tumačenja *De administrando imperio* u kojem je iznio svoju tezu o dva Krešimira. Naime, on je smatrao da Krešimir koji je sin Trpimira te Krešimir koji je otac Miroslava nisu jedna osoba. Tako je, prema Klaićevu mišljenju, Trpimira³⁷ oko 852. g. naslijedio njegov sin Krešimir I. koji je vladao do 864., a Tomislava je 928. g. naslijedio Krešimir II. i vladao je do 945. g.³⁸ Ipak, ovaj prijedlog kronologije nije u historiografiji ozbiljnije zaživio.

Godine 1972. Stjepan Antoljak predložio je kronologiju hrvatskih vladara koja se kosi sa svim dostupnim povijesnim izvorima. U svom se radu bavi prijepisom isprave Mihaela Krešimira II. koja je datirana u 950., a navodi se da je sastavljena u dvadeset i četvrtoj godini njegova vladanja što bi značilo da je njegova vladavina počela 926. godine. Antoljak je, analiziravši ispravu, zaključio da je ona autentična.³⁹ Ponukan svojim zaključkom o autentičnosti isprave, Antoljak je predložio novu kronologiju hrvatskih vladara u 10. stoljeću, no on je stvorio kronologiju u kojoj je pokušao poštovati Šišićev zaključak da su Trpimir, Krešimir i Miroslav, koje spominje Porfirogenet, vladari 10. stoljeća. Porfirogenetova Krešimira izjednačio je s Mihaelom Krešimirom te je njegova kronologija vladara 10. stoljeća, izgledala ovako: Tomislav⁴⁰ (o. 910. – o. 920.), Trpimir (o. 920. – 925./926.), Mihael Krešimir I. (926. – o. 954.), Miroslav (o. 954. – 958./959.), Stjepan Držislav (iza 960.).⁴¹ Antoljakova kronologija, koja je u očitj suprotnosti s dostupnim povijesnim izvorima⁴², nikada nije ozbiljnije razmatrana u historiografskim krugovima.

povodom sedamdesetog rođendana Nikole Jakšića, ur. Ivan Josipović i Miljenko Jurković (Zadar, Zagreb i Motovun: International Research Center for Late Antiquity and the Middle Ages, Motovun, Sveučilište u Zagrebu i Sveučilište u Zadru, 2020.), 263-276.

³⁴ Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek* (Zagreb: Novi Liber i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995.), 197-203; 253-304; 332-343.

³⁵ Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje* (Zagreb: Školska knjiga i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1997.), 26-42.

³⁶ Ante Birin, „Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku,“ u: *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015.), 45-58.

³⁷ Klaić smatra da je Porfirogenetov Trpimir istovjetan hrvatskom knezu Trpimiru kojeg poznaju povijesni izvori u 9. stoljeću.

³⁸ Vjekoslav Klaić, „Prilozi hrvatskoj historiji za narodnih vladara,“ u: *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućugodišnjice Hrvatskoga kraljevstva*, ur. Gavro Manojlović (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1925.), 212-214.

³⁹ Stjepan Antoljak, „Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I za hrvatsku povijest X stoljeća,“ *Radovi. Razdvo historije, arheologije i historije umjetnosti* 10 (4) (1972.), 71-73.

⁴⁰ Antoljak pretpostavlja da se Splitski crkveni sabor nije održao 925. g. već 915. g.

⁴¹ Antoljak, „Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I za hrvatsku povijest X stoljeća“, 75-95.

⁴² Očigledan primjer je Tomislav koji se spominje u papinomu pismu iz 925., a Antoljak navodi da je on umro o. 920. godine.

Najnoviji prijedlog kronologije hrvatskih vladara u 9. i 10. stoljeću, a koji je u opreci sa Šišićevim mišljenjem, iznio je 2010. Predrag Komatina koji je predložio smještanje Porfirogenetovih vladara u 9. stoljeće i prvu četvrtinu 10. stoljeća. Smatrao je da se Porfirogenetov Trpimir treba poistovjetiti s knezom Trpimirom iz 9. stoljeća, ali se protivi smještanju Krešimirove i Miroslavove vladavine odmah nakon Trpimirove te ih smješta između Mutimira i Tomislava, a to objašnjava činjenicom da između 895. i 925. g. nema podataka o vladarima u Hrvatskoj (pri tome ne vjeruje podatku Tome Arhiđakona o vladavini Tomislava 914. g.) te smatra da se ta praznina može popuniti s ova dva vladara.⁴³ Nažalost, Komatina ne predlaže tko bi onda vladao nakon Tomislava.

Njegovo je mišljenje argumentirano pobio Neven Budak prigovorivši da je Komatina olako odbacio vijest Tome Arhiđakona o vladavini Tomislava 914. g. te da zanemaruje Darovnicu za Diklo u kojoj se spominje da je ban Pribina bio suvremenik Mihaela Krešimira II., a to je, prema Budakovu mišljenju, isti onaj ban kojeg Porfirogenet spominje kao ubojicu Miroslava.⁴⁴ Ključna osoba u ovom problemu je ban Pribina. Budući da između 895. i 925. g. nemamo spomen nikakva Pribine, Komatinina kronologija je teško održiva.

⁴³ Komatina, „O hronologiji hrvatskih vladara“, 94-98; 102.

⁴⁴ Budak, „Queen Helen and King Michael“, 263-264.

3. MISLAV I TRPIMIR

Prvi knez za kojeg se većina povijesne znanosti slaže da se definitivno može smatrati hrvatskim vladarom bio je Mislav. Izvori nam dopuštaju da uz vladavinu kneza Mislava vežemo samo jednu godinu. Krajem 830-ih godina Hrvatska se našla u ratu s Venecijom koji je rezultirao mirom 839. između dužda Petra Tradenika (836. - 864.) i kneza Mislava o čemu piše Ivan Đakon.⁴⁵ Dakle, sve što znamo o Mislavu jest da je vladao 839. i da je ratovao s Mlečanima. O početku njegove vladavine možemo samo nagađati. To je moglo biti oko 830. ili oko 835. Sve ostaje na razini pretpostavke, no možda možemo dovesti u vezu raspad Furlanske markgrofovije s političkim promjenama na istočnojadranskoj obali koje su dovele do dolaska Mislava na vlast.

Mislava je na hrvatskom prijestolju naslijedio Trpimir. Tradicionalno se početak njegove vladavine smještao oko 845., no u novije vrijeme oživljeni su neki stariji prijedlozi datacije Trpimirove darovnice koji smještaju početak njegove vladavine nešto ranije. Trpimirova darovnica je, između ostaloga, poznata jer na njoj imamo najstariji spomen hrvatskog imena. Osim toga, ona je zanimljiva i po tome što Trpimir svoju vlast izvodi iz Božje pomoći⁴⁶, a ne carske milosti.⁴⁷ Budući da je darovnica do nas došla u prijepisu, a ne u originalu, oko njene autentičnosti postoje različita mišljenja, no možemo reći da je u znanosti prihvaćeno da se velik dio isprave smatra vjerodostojnim⁴⁸, ali za neke dijelove isprave je očito da su umetnuti (primjerice dio o darovanju crkve sv. Jurja na Putalju).⁴⁹

U darovnici formula datacije glasi: *Regnante in Italia piisimo Lothario Francorum rege, per indictionem XV sub die IIII Nonis Martii*. Trpimirova darovnica datirana je po eri vladara i XV. indikcijom.⁵⁰ Prvi koji je ponudio prijedlog datacije bio je Ivan Kukuljević Sakcinski koji je ispravu datirao u 837. godinu.⁵¹ No, u historiografiji je sve do nedavno bila neupitna

⁴⁵ Giovanni Diacono, *Istoria Veneticorum*, priredio i preveo na talijanski Luigi Andrea Bertò (Bologna: Istituto storico italiano per il Medioevo, 1999.), 122-124; Rački, *Documenta*, 335-336; Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine* (Zagreb: Školska knjiga, 1972.), 19.

⁴⁶ O *iuventus munere divino* postoje i tumačenja da se ono odnosi na čin osnivanja samostana. O tome je govorio Goran Bilogrivić na VI. kongresu hrvatskih povjesničara. Iako se u zborniku sažetaka i rasporeda rada ne može pronaći Bilogrivićeva konkretna argumentacija, jedan od urednika VI. kongresa, Tomislav Galović, potvrdio mi je u prepisci elektroničkom poštom da je Bilogrivić uistinu ponudio drugačije tumačenje *iuventus munere divino*.

⁴⁷ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae / Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv 1, priredili Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1967.), 3-8.

⁴⁸ Mirjana Matijević Sokol, *Studia Diplomatica: Rasprave i prinosi iz hrvatske diplomatike* (Zagreb: FF Press, 2014.), 85-86.

⁴⁹ Olja Perić, „Jezični slojevi Trpimirove isprave“, *Živa antika* 34 (1984.), 168-169.

⁵⁰ Mirjana Matijević Sokol, *Studia Diplomatica*, 86.

⁵¹ Ivan Kukuljević Sakcinski, „U koju godinu pada darovna listina Trpimirova“, *Društvo za povjestnicu jugoslavensku* 11 (1872.), 207-216.

datacija Franje Račkog koji je prigovorio da je Kukuljević zanemario spominjanje Mislava 839. te je na temelju indikcije datirao darovnicu u 852.⁵²

Mišljenje Račkog je u pitanje doveo Lujo Margetić koji je primijetio da je Rački ignorirao podatak o Lotaraovoj vladavini. Naime, u ispravi je Lotar spomenut kao vladar Italije (*Regnante in Italia...*) što je on postao 840., a 844. g. postao je car te je od tada u Italiji vladao Lotarov sin Ludovik II. Nakon što je dao okruniti svog sina za kralja Italije, Lotar se nikada više nije nazivao italskim kraljem te stoga Margetić smatra da se darovnicu treba smjestiti između 840. i 843. g.⁵³ Margetić ju je kasnije pobliže datirao s 2. veljače 840. uzevši u obzir podatke iz *Historia Salonitana* Tome Arhidakona⁵⁴, no nakon nekog vremena je ispravio svoju dataciju u 4. ožujak 840.⁵⁵ jer je u svom prethodnom prijedlogu slučajno zamijenio ožujak veljačom.

Svoj doprinos raspravi dala je i Mirjana Matijević Sokol koja je, sljedeći Margetićevu argumentaciju o ranijoj dataciji darovnice, predložila da se za datum nastanka ove isprave treba uzeti 4. ožujak 841. jer je u njoj Lotar naveden kao franački kralj (*...Francorum rege...*) što je on postao nakon 20. lipnja 840. kada je umro njegov otac Ludovik Pobožni. Iz toga autorica zaključuje da je teško zamisliti da bi se u ispravi Lotaru davala titula koju tada nije posjedovao pa je stoga Margetićeva datacija nešto preuranjena.⁵⁶

Čini mi se da je Margetić dao prilično uvjerljive argumente zašto se Trpimirova darovnica treba datirati ranije, a ne 852. godinom kako je predlagao Rački. Usvajanjem mišljenja Margetića, a i Matijević Sokol, dolazimo do zaključka da je Trpimirova darovnica zapravo prvi spomen kneza Trpimira. Isto tako, to bi značilo i da se prvi sigurni spomen Hrvata kao naroda pomiče iz 852. u o. 840.⁵⁷ Za problematiku ovog rada nije toliko važno treba li je se datirati u 840. ili 841. g., no ovakva datacija daje nam za pravo smjestiti početak Trpimirove vladavine već u 840. godinu.

Iz Trpimirova vremena ostao nam je sačuvan ulomak lijeve strane zabata oltarne pregrade u crkvi u Rižinicama kod Solina na kojem je isklesan natpis u kojem se spominje Trpimirovo

⁵² Rački, *Documenta*, 3-6.

⁵³ Lujo Margetić, „Bilješke uz Trpimirovu ispravu (CD I, 3-8),“ *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 30 (1) (1993.), 47-51.

⁵⁴ Lujo Margetić, „Historia Salonitana i Historia Salonitana Maior – neka pitanja,“ *Historijski zbornik* 47/1994 (1) (1995.), 20.

⁵⁵ Lujo Margetić, „O nekim pitanjima starije hrvatske povijesti,“ *Starine Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 61 (2000.), 7-8.

⁵⁶ Matijević Sokol, *Studia Diplomatica*, 88-89.

⁵⁷ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 169-170.

ime (*pro dvce Trepime[ro...]*). Sam ulomak nije moguće preciznije datirati te se okvirno datira u razdoblje vladavine kneza Trpimira.⁵⁸

Saski benediktinac Gottschalk iz Orbaisa, koji je, čini se, 846. i 847. godine⁵⁹ boravio na Trpimirovu dvoru, izvještava o sukobu Trpimira, kojeg naziva *rex Sclavorum*, i „naroda Grka i njihova namjesnika“. ⁶⁰ U isto vrijeme se dogodilo slavensko pljačkanje tvrđave Caorle oko 846. što je neke⁶¹ navelo na razmišljanje da je taj događaj povezan s ratom Trpimira i „naroda Grka“ jer je tada Venecija bila podčinjena Bizantu, no potrebno je reći da Gottschalk nikada Mlečane ne naziva Greima.

Gottschalkov izvještaj je posljednji izvor koji možemo datirati, a u kojem se izrijekom spominje Trpimir. Kasniji izvještaji o sukobu Hrvata i Bugara se obično pripisuju Trpimirovoj vladavini. Tibor Živković smatra da se ovaj rat dogodio 853. ili 854. te ga povezuje s ratom Bugara i Franaka koji je u to vrijeme izbio.⁶² Treba reći da nemamo nikakva dokaza da je Trpimir u to vrijeme bio na vlasti. Njegov posljednji spomen vežemo uz 846. i 847. godinu. Smatram da je oko 850. godine završila Trpimirova vladavina, a za takvo mišljenje potporu nalazim u drugačijem razmišljanju o vremenskom smještaju podataka iz 31. poglavlja *De administrando imperio*. U idućem poglavlju dat ću svoje mišljenje o događajima poslije Trpimirove smrti te o kronološkom smještanju tri hrvatska vladara koje spominje Konstantin Porfirogenet.

⁵⁸ Vedrana Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj* (Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1996.), 128.

⁵⁹ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 170; Birin, „Pregled političke povijesti Hrvata“, 46-47; Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 201.

⁶⁰ Lovre Katić, „Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira,“ *Bogoslovska smotra* 20 (4) (1932.), 410-411; Klaić, *Izvori*, 22.

⁶¹ Birin, „Pregled političke povijesti Hrvata“, 47.

⁶² Živković, *De Conversione Croatorum et Serborum*, 130-131.

4. TKO NAKON TRPIMIRA?

Kao što je u prijašnjem poglavlju spomenuto, do kraja vladavine kneza Trpimira došlo je oko 850. godine. Ključno pitanje, na koje ću u ovom poglavlju pokušati dati odgovor, jest – tko dolazi nakon Trpimira? U historiografiji se Trpimirova vladavina obično protezala sve do 864. kada je na vlast došao Domagoj. No, je li to doista bilo tako? Odgovor na to pitanje nam daje *De administrando imperio* bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta (913. - 959.).

Za hrvatsku povijest najvažnija su poglavlja 29., 30. i 31.⁶³ Ipak među njima treba napraviti jasnu razliku. 31. poglavlje dio je *Spisa o Hrvatima i Srbima*⁶⁴, koje čine poglavlja 31.-36., u kojima se prikazuju pojedinosti o narodima koji su zaposjeli nekadašnji rimski teritorij uz naglasak na to da su oni „od davnina“ podložni bizantskom caru.⁶⁵ Što se tiče 29. poglavlja, njegov središnji dio (priča o Bazilijevoj intervenciji na istočnojadranskoj obali) je naknadno umetnut, što je zaključio John Bagnell Bury, a početni i završni dio su napisani kada i *Spis o Hrvatima i Srbima*.⁶⁶ 30. poglavlje bitno „odskake“ od ostalih navedenih te u njemu nema tvrdnje o bizantskoj nadmoći već se kroz poglavlje, kako Ančić smatra, provlači narativ o „hrvatskoj samostalnosti“. Ono je nastalo naknadno, vrlo vjerojatno nakon Porfirogenetove smrti te ga u tom svjetlu treba promatrati.⁶⁷ Za kronologiju hrvatskih vladara svakako je najvažnije 31. poglavlje. Također, pitanje na koje je potrebno odgovoriti je – odnose li se ondje izneseni podaci na događaje iz 9. ili 10. stoljeća?

U 31. poglavlju spominju se tri hrvatska vladara – arhonti Trpimir, Krešimir i Miroslav. U njemu piše:

⁶³ Upitno je Konstantinovo autorstvo svih poglavlja od 29. do 36. Budući da pitanje autorstva nije toliko relevantno za problem kronologije hrvatskih vladara, time se u svom radu neću baviti. O tome postoje različita mišljenja, a ja ću navesti samo neke od brojnih radova. John Bagnell Bury, „The treatise *De administrando imperio*,“ *Byzantinische Zeitschrift* 15 (2) (1906.), 556-561; Jenkins et al. *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio, II. Commentary*, 97-101; Mladen Ančić, „Zamišljanje tradicije: Vrijeme i okolnosti postanka 30. glave djela *De administrando imperio*,“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 42 (2010.), 133-151; Tibor Živokvić, „Constantine Porphyrogenitus' Source on the Earliest History of the Croats and Serbs,“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 42 (2010.), 117-131.

⁶⁴ Ovdje se ne radi o nekakvoj zasebnoj cjelini unutar *DAI*, ali dio historiografije smatra da su poglavlja 31.-36. nastala iz pera istog autora te ih naziva *Spis o Hrvatima i Srbima* radi boljeg razumijevanja djela.

⁶⁵ Ančić, „Zamišljanje tradicije“, 136-138; 142-147.

⁶⁶ Milenko Lončar, „Vremenski nesklad između odlomaka 31. poglavlja *De administrando imperio*,“ *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 42 (1) (2010.), 113-114.

⁶⁷ Ančić, „Zamišljanje tradicije“, 142-147.

*Nakon mnogo godina, u dneve Trpimira arhonta, otca arhonta Krešimira, dodje iz Francije, koja leži između Hrvatske i Venecije, muž neki vrlo pobožan, Martin imenom, vanjštinom svjetovnjak, za koga i sami Hrvati vele, da je mnoga čudesa učinio.*⁶⁸

...

*Veliku takovu moć i množinu naroda imaše Hrvatska do arhonta Krasimera (Krešimira, op. L. Đ.). Pošto ovaj umre, a sin njegov Miroslav vladavši 4 godine, od ruke bana Pribunje (Pribine, op.a.) pogibe, i u zemlji nasto raskol i razdor veliki, umanju se broj i konjaništva i pješadije i sagena i kondura, što ih imahu Hrvati. Danas imade sagena 30, male i velike kondure, i konjaništvo i pješadije.*⁶⁹

Ključna postavka 31. poglavlja, koja pomaže da se dođe do konačnog zaključka, jest da su podaci u njemu izneseni kronološkim redom što je 1962. godine u svojoj velikoj studiji zaključila skupina autora.⁷⁰ Autori kritiziraju starije hrvatske povjesničare i njihovu konstrukciju da je postojao Trpimir II. Oni navode da je Porfirogenetov Trpimir istovjetan knezu Trpimiru poznatom iz izvora i da se priča o Martinu treba vezati uz vladavinu Trpimira. Nadalje, autori prihvaćaju tezu Vjekoslava Klaića o dva Krešimira i u skladu s njom razrješavaju problematiku navedenog poglavlja.⁷¹ Ipak, s Klaićevom tezom se ne slaže Milenko Lončar koji je u svom doktorskom radu, analiziravši između ostalog i 31. poglavlje, istakao da se u ovom poglavlju na dva mjesta spominje arhont Krešimir, ali autor poglavlja ne navodi da se radi o dvije različite osobe što nam sugerira da se ovdje radi o jednoj osobi.⁷²

U istom se poglavlju nalazi i jedan odlomak o sukobu Hrvata i Bugara o kojem se u historiografiji jako puno raspravljalo. U odlomku stoji:

Arhon pako Hrvatske podvrgnut je od početka, to jest od vlade cara Heraklija kao podanik caru romajskomu, i nigda nije bio podložen arhontu Bugarske. Ali niti Bugarin nije zaratio Hrvatima, osim bugarskoga arhonta Mihajla Borisa koji je došao i zaratio im, nu nemogući ništa opraviti, sklopi mir, obdarivši se međusobno prijateljski sa Hrvatima. Ali

⁶⁸ Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, prijevod i komentari na hrvatski jezik Nikola pl. Tomašić, prijevod i komentari na grčki i engleski jezik Gyula Moravcsik i R.J.H. Jenkins, predgovor Mladen Švab (Zagreb: Dom i svijet, 2003.), 82.

⁶⁹ Isto, 83.

⁷⁰ Romily James Heald Jenkins et al. *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio, II. Commentary* (London: University of London i The Athlone Press, 1962.)

⁷¹ Isto, 127-128.

⁷² Milenko Lončar, „Filološka analiza Porfirogenetovih vijesti o Hrvatima (Ph.D. diss, Filozofski fakultet u Zadru Sveučilišta u Splitu, 2002.), 469.

*Hrvati nisu nigda plaćali Bugarima danak, tek što su se oboje u znak prijateljstva međusobno darovima počastili.*⁷³

Ovaj odlomak stvorio je problem za povjesničare koji su smještali Trpimira, Krešimira i Miroslava nakon Tomislava iz razloga što bi se onda u ovom odlomku trebao spominjati i pohod Simeonovog vojskovođe Alogobotura na Hrvatsku. Tu zavrzlamu pokušao je razriješiti Ljudmil Hauptmann koji je smatrao da se izvještaj o odnosu Hrvata i Bugara temelji na hrvatskom izvoru iz oko 924., prije Alogoboturovog pohoda. Nadalje, on smatra da bi se sljedeći odlomci o snazi Hrvatske i o Krešimiru, Miroslavu i Pribini trebali datirati nakon Tomislava.⁷⁴ Uzevši u obzir Lončarovo mišljenje o spominjanju Krešimira u ovom poglavlju, Hauptmannovu tezu treba odbaciti.

Budući da je prethodno zaključeno da su odlomci u poglavlju izneseni kronološkim redom, onda ih tako trebamo i analizirati. Povijesna ličnost koja se u ovom poglavlju spominje i koju neupitno možemo smjestiti u određeno razdoblje je bugarski vladar Mihael Boris (852. - 889.). Prije opisa odnosa Hrvata i Bugara, u tekstu je opisana misija Martina *u dneve Trpimira arhonta, otca arhonta Krešimira*.⁷⁵ Kronološki gledano, prvo je vladao Trpimir u čije se vrijeme dogodila Martinova misija, zatim se dogodio napad Bugara na Hrvate, a nakon toga se donose detaljniji podaci o tadašnjoj Hrvatskoj (popis gradova, vojna snaga itd.). Poglavlje završava opisom događaja nakon smrti Krešimira, za kojeg Lončar smatra da je istovjetan Krešimiru s početka poglavlja, te opisom stanja u „Velikoj Hrvatskoj“.⁷⁶ Mišljenja sam da nam u navedenom odlomku nekoliko stvari odaje da se ovdje radi o opisu stanja u Hrvatskoj u 9. stoljeću. Prvo je spomen Mihaela Borisa za kojega znamo da je bugarski vladar iz 9. stoljeća. Nadalje, važno je i spominjanje Krešimira nakon opisa odnosa Hrvata i Bugara. To je važno iz razloga što je isti taj Krešimir sin Trpimira koji se spominje prije Mihaela Borisa i rata Hrvata i Bugara. Nije nevažno spomenuti i da samo nespominjanje Alogoboturova pohoda, koji je definitivno važan događaj u hrvatskoj rasnorednjovjekovnoj povijesti, odaje da se podaci iz 31. poglavlja trebaju vezati uz 9. stoljeće.

Kako bi se dodatno osnažila argumentacija o smještanju podataka iz 31. poglavlja u 9. stoljeće, potrebno je uzeti u obzir tadašnje političke okolnosti te podatke iz 32. poglavlja. Bizant je za vladavine cara Bazilija I. ponovno postao aktivan na istočnojadranskoj obali.

⁷³ Porfirogenet, *DAI*, 82.

⁷⁴ Ljudmil Hauptmann, „Koje su sile hrvatske povijesti odlučivale u vrijeme narodne dinastije,“ u: *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva*, ur. Gavro Manojlović (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1925.), 165-187.

⁷⁵ Porfirogenet, *DAI*, 82.

⁷⁶ Isto, 82-83.

Godine 867. bizantska je flota okončala arapsku opsadu Dubrovnika, 870. bizantske su snage napale slavenske utvrde (nije precizirano kome su te utvrde pripadale), a vrhunac aktivnosti bio je postavljanje Zdeslava na hrvatsko prijestolje 878. godine. Ipak, Zdeslav je zbačen već iduće godine, a Bazilije je krenuo putem blaže politike prema slavenskim vladarima u zaleđu što je rezultiralo nalogom bizantskim gradovima u Dalmaciji da novac, umjesto bizantskom strategu, počnu isplaćivati slavenskim vladarima.⁷⁷ Nakon ublažavanja Bazilijeve politike, istočnojadranska obala više nije u neposrednom fokusu Bizanta praktično sve do vladavine Ivana I. Cimiska (969. - 976.) i Bazilija II.⁷⁸ (976. - 1025.).

S druge strane, Srbi su od sredine 9. stoljeća te kroz prvu polovicu 10. stoljeća gotovo konstantno u središtu sukoba Bugarske i Bizanta.⁷⁹ Shodno tomu, ne treba čuditi da se u 32. poglavlju⁸⁰, koje je namijenjeno Srbima, spominju i događaji iz 10. stoljeća. Budući da je Srbija neprekidno bila u fokusu bizantske politike te su se kroz desetljeća na bizantskom dvoru nalazili razni pretendenti na srpsko prijestolje koji su carevima zasigurno prenosili svoje viđenje srpske političke situacije, sasvim je logično da je Porfirogenet puno bolje upoznat sa srpskom situacijom te stoga u 32. poglavlju nalazimo suvremenije podatke u odnosu na 31. poglavlje.

Ako usporedimo srpsku situaciju s hrvatskom, jasno je da nakon epizode sa Zdeslavom bizantski dvor gotovo čitavo stoljeće nema posredniji kontakt s važnijim čimbenicima u Hrvatskoj. Budući da do carskog dvora nisu mogli doći neki konkretniji podaci o stanju u Hrvatskoj, kao što je slučaj sa Srbima, onda ne treba čuditi da u 31. poglavlju ne možemo pronaći vijesti iz 10. stoljeća. Moguće je da se podaci koji se prenose u 31. poglavlju temelje na nekom bizantskom izvoru nastalom na temelju Zdeslavova iskaza za vrijeme njegova boravka u Konstantinopolu. Naime, u tekstu se može iščitati narativ koji bi odgovarao Zdeslavu, a to je da je za vrijeme Trpimira i njegovih potomaka bilo sve „idealno“ (uspješna misija *muža vrlo pobožnog* Martina te velika vojna snaga Hrvatske) dok nakon smrti Miroslava *u zemlji nastala raskol i razdor veliki, umanjili se broj i konjaništva i pješadije i sagena i kondura, što ih imahu.*⁸¹ Zdeslavu, kao Trpimirovu potomku, zasigurno je odgovaralo prikazati da je moć hrvatske kneževine bitno opala nakon što su članovi njegove

⁷⁷ Porfirogenet, *DAI*, 80.

⁷⁸ Brojni su povjesničari pisali o vezama Hrvatske i Bizanta za vrijeme Tomislava, no o tome nešto više u poglavlju 5.1.

⁷⁹ Trpimir Vedriš, „Balkanske sklavinije i Bugarska,“ u: *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015.), 591.

⁸⁰ Porfirogenet, *DAI*, 83-88.

⁸¹ Isto, 82-83.

dinastije svrgnuti s prijestolja. Uostalom, još je Bury ustvrdio da je priča o Martinovoj misiji morala doći od nekog hrvatskog izvora, a to je svakako mogao biti Zdeslav.⁸²

Konstantin i/ili njegovi suradnici ne bi imali ništa protiv uvrštavanja takva narativa u svoje djelo. Štoviše, ukoliko pogledamo 29. poglavlje, njima je bilo u interesu uvrstiti takvo pripovijedanje jer se na taj način indirektno veliča Konstantinov predak Bazilije I. U njemu stoji:

Za vlade pako hristoljubivoga cara Basilija, poslaše poklisare, tražeći i moleći, da pokrste one, koji su medju njima nekršteni, pa da budu kao i negda podvrgnuti romajskomu carstvu. Saslušavši ih blaženi i slavni car, izašalje carskoga čovjeka (bazilika) sa jerejima i pokrsti sve one, koji bijahu medj rečenim narodima još nekršteni. I nakon što ih dade pokrstiti, postavi im za vladare one, koje su sami htjeli i izabrali iz roda, koji su oni štovali i voljeli. Od onoga pako vremena pa sve do danas postaju njihovi arhonti iz vlastitih plemena, a ne iz drugih.⁸³

Ako ovaj odlomak shvatimo na način na koji su na bizantskom dvoru željeli da se vidi prošlost provincije Dalmacije, onda je situacija jasnija. Bazilije je bio „velikodušan“ te je u Hrvatskoj i ostalim istočnojadranskim sklavinijama postavio vladare „koje su sami htjeli“ i koje su „oni štovali i voljeli“. U takvo pisanje savršeno se uklapa postavljanje Zdeslava na hrvatsko prijestolje 878. godine. Ovakvo pisanje se nadovezuje na 31. poglavlje gdje se ističe da je hrvatska politička i vojna moć opala nakon smrti Miroslava i Pribinine pobune, a onda je Bazilije, kako piše u 29. poglavlju, uslišao želje Hrvata, zbacio „zle“ vladare (Domagojeve sinove, op. a.) i postavio im za vladara čovjeka kojeg su oni „htjeli“ (a zapravo ga je želio Bizant i Bazilije).

U 32. poglavlju imamo podatke iz 10. stoljeća koji se odnose na Hrvatsku, no oni su jako općeniti. Spominje se sljedeće: *Tada se Zaharije uplaši i pobježe u Hrvatsku i U to sad doba podju ratom ovi Bugari pod Algoboturom na Hrvatsku, i svi budu tamo pogubljeni od Hrvata.*⁸⁴ Očito bizantskom dvoru nisu poznati detaljniji podaci o stanju u Hrvatskoj te se iz tog razloga ne spominje kod koga je Zaharije pobjegao te tko je porazio Alogobotura. Nepoznavanjem situacije u 10. stoljeću možemo objasniti zašto se u 31. poglavlju Konstantin i/ili njegovi suradnici ograničavaju samo na događaje 9. stoljeća u Hrvatskoj i ne donose

⁸² Bury, „The treatise De administrando imperio“, 557.

⁸³ Porfirogenet, *DAI*, 64-65.

⁸⁴ Isto, 87.

primjerice podatak o pobjedi Hrvata nad Alogoboturom, iako nam je iz 32. poglavlja jasno da su bili upoznati s tim događajem.

4.1. KREŠIMIR I. I MIROSLAV

Zašto Krešimira I. i Miroslava odmah smještati nakon Trpimira? Komatina smatra da ova dva vladara treba smjestiti između Mutimira i Tomislava koristeći se argumentom da je između 852.⁸⁵ i 864. prošlo premalo godina da se izmjene na prijestolju otac, sin i unuk te da se uz to još dogode neredi u Hrvatskoj do kojih je doveo Pribina.⁸⁶ Međutim, Milenko Lončar dobro primjećuje da postoje takvi primjeri u Bizantu. Naime, između smrti Konstantina V. Kopronima (775.) i početka vladavine njegova unuka Konstantina VI. (780.) prošlo je samo pet godina dok je između smrti Mihaela II (829.) i dolaska njegova unuka Mihaela III. (842.) na prijestolje prošlo trinaest godina.⁸⁷ Uzevši u obzir Lončarovu opasku, smatram da je moguće smjestiti vladavinu Krešimira I. i Miroslava između o. 850 i 864. godine.

Moje mišljenje je da je upravo Pribina ključan u smještanju Krešimira I. i Miroslava odmah nakon Trpimira. U historiografiji je puno poznatiji ban Pribina iz razdoblja Mihaela Krešimira II., no često se zaboravlja da imamo spomen Pribine u 9. stoljeću u Čedadskom evangelijaru⁸⁸. U navedenom evangelijaru na petom listu upisano je *domno Tripimiro*.⁸⁹ Na istom listu, ali na drugom mjestu i drugom rukom imamo upisan niz imena među kojima je upisano i ime Pribina (*bribina terpimer. petrus. maria dragouid*).⁹⁰ Šišić nije bio siguran radi li se o hrvatskom vladaru Trpimiru, no smatram da nam odgovor na to pitanje daje spomen Petra uz Trpimirovo ime jer se na dvadeset i trećem listu spominje: † *presila. petrus filius domno tripemero*.⁹¹ Dakle, imamo Petra čije je ime odmah uz Trpimirovo te kasnije imamo spomen Petra, sina Trpimirova. S obzirom na navedeno, smatram da se može s određenom sigurnošću ustvrditi kako su osobe spomenute uz Pribinu hrvatski knez Trpimir i njegov sin Petar. Također, zanimljivo je što se ime Pribina spominje ispred imena hrvatskog vladara. Ne znamo govori li nam ovo nešto više o moći koju je posjedovao Pribina ili se, kako Marino Kumir smatra, ovdje moguće radi o tome da je Pribina hodočastio i u Trpimirovo ime te je iz

⁸⁵ Komatina datira Trpimirovu darovnicu u 852. godinu.

⁸⁶ Komatina, „O hronologiji hrvatskih vladara“, 94-98.

⁸⁷ Lončar, „Vremenski nesklad“, 110.

⁸⁸ Tibor Živković je izjednačio Pribinu koji se spominje u *DAI* s franačkim vazalom Pribinom, nitranskim, a kasnije knezom Donje Panonije (Živković, *De Conversione Croatorum et Serborum*, 132-135.), no ostaje činjenica da na Čedadskom evangelijaru Pribina, koji se spominje uz Trpimira, ne nosi nikakav naslov, pa tako ni *dux*. Također, smatram da Živković daje preveliku ulogu Francima u njihovim odnosima s hrvatskom kneževinom tijekom 850-ih i 860-ih i na temelju toga bez veće argumentacije izjednačuje Porfirogenetova Pribinu s franačkim vazalom Pribinom te smatra da je odigrao presudnu ulogu u borbi za hrvatsko prijestolje.

⁸⁹ Šišić, „Genealoški prilozi“, 6; Klaić, *Izvori*, 22-23.

⁹⁰ Šišić, „Genealoški prilozi“, 6; Klaić, *Izvori*, 22-23.

⁹¹ Šišić, „Genealoški prilozi“, 6; Klaić, *Izvori*, 22-23.

tog razloga prvo napisano ime hodočasnika, a zatim Trpimirovo i njegova sina Petra.⁹² Uzevši u obzir podatke iz Čedadskog evangelijara i *De administrando imperio*, može se zaključiti da je Pribina bio visoko pozicionirani hrvatski velikaš u vremenu Trpimira i njegovih neposrednih nasljednika – Krešimira i Miroslava.

Smatram da je Krešimir I. naslijedio Trpimira na prijestolju negdje oko 850. godine. Jedine podatke o njegovoj vladavini crpimo iz Porfirogenetova djela. Kroz 31. poglavlje odaje se dojam da je upravo Krešimir važna figura tog poglavlja jer se Trpimir navodi kao otac Krešimira dok se Miroslav navodi kao Krešimirov sin (... *u dneve Trpimira arhonta, otca arhonta Krešimira...*) te „...*sin njegov* (Krešimirov, op. L. Đ.) *Miroslav vladavši 4 godine...*)⁹³. Može se reći da se u poglavlju radi jasna vremenska razlika između onoga što se dogodilo prije Krešimira i nakon Krešimira te je stoga moguće da se, iako se izrijeком ne navodi, podaci o sukobu s Bugarima, broju gradova u Hrvatskoj te o hrvatskoj vojnoj snazi odnose na razdoblje vladavine Krešimira.

Zanimljivo je da se ime Krešimir javlja kod hrvatskog vladara Mihaela Krešimira II. u 10. stoljeću. Možemo pomisliti da je on ime Krešimir dobio po svom prethodniku iz 9. stoljeća. Ako je sjećanje na njega opstalo i u 10. stoljeću, onda je Krešimir I. definitivno morao nešto značajno napraviti. U tom kontekstu gledano, pobjeda nad Bugarima, čiji je vladar bio Mihael Boris, svakako je nešto važno i iz te je perspektive razumljivo zašto bi sjećanje na Krešimira I. opstalo.

Tibor Živković, koji se slagao sa smještanjem Krešimira i Miroslava u 9. stoljeće, smatrao je da je Krešimirovo kršćansko ime bilo Petar što temelji na prije spomenutom Čedadskom evangelijaru gdje se spominje *petrus filius domno tripemero*.⁹⁴ Ovakvo razmišljanje moglo bi imati potporu u činjenici što je ime tadašnjeg splitskog nadbiskupa bilo Petar, a iz Trpimirove darovnice⁹⁵ jasno je vidljivo da je Trpimir gajio dobre odnose sa Splitskom nadbiskupijom. Osim toga, Trpimir naziva splitskog nadbiskupa „ljubljenim kumom“⁹⁶ (*dilectus compater*) što nam daje još jedan dokaz o bliskosti Trpimira i Petra. Lako je moguće da je Trpimirov ili Krešimirov kršteni kum bio upravo Petar te je Krešimir dobio kršćansko ime po „ljubljenom kumu“.

⁹² Marino Kumir, „For the Salvation of One's Soul: Piety, Status and Memory in the Dalmatian Duchy (c. 812-850),“ *Annual of Medieval Studies at CEU* 23 (2017.), 58, fusnota 39.

⁹³ Porfirogenet, *DAI*, 82.

⁹⁴ Živković, *De Conversione Croatorum et Serborum*, 132.

⁹⁵ *CD* 1, 3-8.

⁹⁶ Isto, 4.

Možda iz tog vremena imamo i prvi poznati spomen neke hrvatske vladarice. Na istom listu Čedadskog evangelijara gdje je dva puta spomenut Trpimir, imamo spomen imena Petar zajedno s imenom Mutimira.⁹⁷ Iako ne možemo biti sigurni da se ovdje radi o Trpimirovu sinu Petru, takvu mogućnost ne možemo odbaciti, pogotovo ako uzmemo u obzir stranicu na kojoj se ova dva imena nalaze. Možda se može pomisliti da se ovdje radi o Petrovoj majci koja je sa svojim sinom bila na hodočašću, a tome bi u prilog išla i činjenica da se Trpimirov treći sin zvao Mutimir koji je ime mogao dobiti po svojoj majci.

U *De administrando imperio* nalazimo podatak da je Miroslav vladao četiri godine.⁹⁸ Na temelju toga smatram da bi Miroslavovu vladavinu trebalo staviti u razdoblje od 860., kada bi prema ovom prijedlogu kronologije umro Krešimir I., do 864., kada na vlast dolazi Domagoj (to vrijeme se Domagoj počinje javljati i u izvorima) koji se na prijestolje popeo nakon pobune bana Pribine koja je u konačnici rezultirala smrću kneza Miroslava.

Događaji koji su uslijedili između 864. i 879. godine jasno nam daju do znanja da je u Hrvatskoj vladala nestabilnost, što se manifestiralo na razne načine, a najvažniji su intenzivne borbe za prijestolje unutar kneževine. Smatram da je to još jedan od razloga zašto se Krešimir I. i Miroslav trebaju smještati nakon Trpimirove vladavine. Naime, Miroslavova vladavina i pobuna bana Pribine savršeno se uklapaju u okolnosti u kojima se Hrvatska nalazila u drugoj polovici 9. stoljeća.

4.2. DOMAGOJ, ZDESLAV, BRANIMIR I MUTIMIR

Sačuvani povijesni izvori su nam, na sreću, skloni kada je riječ o razdoblju od o. 860. do o. 895. te na temelju njih možemo bez većih problema rekonstruirati kronologiju hrvatskih vladara u tom razdoblju.

Domagojev početak vladavine treba staviti u 864. godinu kada je, prema mom mišljenju, došlo do ubojstva Miroslava. Nemamo nikakvih podataka o eventualnoj povezanosti bana Pribine i novoga kneza Domagoja, no može se pomisliti da je Pribina utjecao na Domagojev dolazak na prijestolje te da je zadržao svoju moćnu poziciju unutar kneževine.

Da je u Hrvatskoj doista bila nesređena situacija, svjedoči nam da je 865. mletački dužd Urso Particijak (864. - 881.) napao Hrvatsku te se čini da je njegov pohod bio uspješan jer je

⁹⁷ Kumir, „For the Salvation of One's Soul“, 59.

⁹⁸ Porfirogenet, *DAI*, 83.

knez Domagoj morao zatražiti primirje te predati taoce kao jamstvo mira.⁹⁹ Bio je to prvi mletački pohod nakon petnaestak godina, a teško je zamisliti da bi se Urso Particijak odlučio na pohod da je u Hrvatskoj bila sređena situacija. Isto tako, Domagojev poraz na neki način nam potvrđuje i vijesti iz *De administrando imperio* o smanjenoj hrvatskoj vojnoj snazi nakon smrti Miroslava.¹⁰⁰

Tijekom Domagojeve vladavine došlo je do arapskog jačanja na Jadranu što je zabrinulo Franačku i Bizant. Domagoj je kao vazal cara Ludovika II. (855. - 875.) sudjelovao u opsadi Barija koji je 871. godine uspješno zauzet.¹⁰¹ Zanimljivu vijest nalazimo u 29. poglavlju *De administrando imperio*, a to je da su Hrvate i ostale istočnojadranske slavenske skupine na južnoitalsku obalu brodovima prevezli Dubrovčani.¹⁰²

Dok je Domagoj sudjelovao u opsadi Barija, Hrvatsku je zadesila osvetnička bizantska kaznena ekspedicija koja je, između ostalog, napala i hrvatski teritorij na istočnojadranskoj obali. Povod je bilo gusarsko zarobljavanje papinskih poslanika koji su se 870. vraćali s crkvenog sabora u Konstantinopolu.¹⁰³ Taj bizantski potez rezultirao je prekidom savezništva između Ludovika II. i Bazilija I.¹⁰⁴

Fokus Domagojeve vanjske politike bio je usmjeren prema Veneciji. Poticao je gusarenje na istočnojadranskoj obali (koje je štetilo Mlečanima), o čemu svjedoči pismo pape Ivana VIII. (872. - 882.) u kojem poziva „slavnog kneza“ Domagoja da primiri svoje podanike¹⁰⁵, a što mu je u kasnijem mletačkom sjećanju donijelo naziv „najgori knez Slavena“ (*pessimus Sclavorum dux*).¹⁰⁶ Također, oko 875. hrvatsko je brodogradništvo napalo istarske gradove Umag, Sipar, Novigrad i Rovinj te se približilo mletačkom teritoriju što je izazvalo reakciju dužda Ursa Particijaka koji je porazio Hrvate, a potom je sklopljen i mir.¹⁰⁷

Domagoj je bio vrlo aktivan na međunarodnom planu, no čini se da prilike unutar same kneževine nikada nije uspio stabilizirati do kraja. Godine 874. ili 875. došlo je do urote unutar Hrvatske protiv kneza Domagoja. Vjerojatno je da su u tu urotu bili uključeni Trpimirovi potomci, a lako moguće i sam Bizant što nam sugerira kasnije bizantsko djelovanje u slučaju kneza Zdeslava. Urota je otkrivena, a zavjerenici su okrutno kažnjeni.¹⁰⁸

⁹⁹ Giovanni Diacono, *Istoria Veneticorum*, 130; Rački, *Documenta*, 364; Klaić, *Izvori*, 24.

¹⁰⁰ Porfirogenet, *DAI*, 83.

¹⁰¹ Birin, „Pregled političke povijesti Hrvata“, 48.

¹⁰² Porfirogenet, *DAI*, 67-69; Klaić, *Izvori*, 23-24.

¹⁰³ Rački, *Documenta*, 361-362.

¹⁰⁴ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 131.

¹⁰⁵ Rački, *Documenta*, 6; Šišić, *Priručnik*, 201-202; *CD 1*, 11-12; Klaić, *Izvori*, 26.

¹⁰⁶ Giovanni Diacono, *Istoria Veneticorum*, 138; Rački, *Documenta*, 366; Klaić, *Izvori*, 25.

¹⁰⁷ Birin, „Pregled političke povijesti Hrvata“, 49; Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 255-256.

¹⁰⁸ Šišić, *Priručnik*, 201-202; *CD 1*, 10.

Domagoj je umro oko 876., a naslijedili su ga njegovi sinovi. Njihova imena se ne znaju, no njihova je vladavina potrajala tek dvije godine kada se Zdeslav, pod bizantskim sponzorstvom, vratio iz Konstantinopola i „prigrabio kneževinu Slavena i potjerao sinove kneza Domagoja u progonstvo.“¹⁰⁹

Ustoličenje Zdeslava na hrvatsko prijestolje bio je vrhunac istočnojadranske politike Bazilija I. Zanimljiva je i vijest koju donosi Ivan Đakon, a to je da je Zdeslav potjerao Domagojeve sinove u progonstvo, a nije ih ubio. Na ovom primjeru vidimo drugačiju praksu kada su u pitanju borbe za prijestolje. Domagoj je svoje neprijatelje ubijao dok je Zdeslav svoje najveće konkurente za prijestolje, Domagojeve sinove, odlučio samo prognati.

Ivan Đakon, kada donosi vijest o Zdeslavovu preuzimanju kneževine, navodi da je on „iz roda Trpimirova“ (*Tibimiri ex progenie*).¹¹⁰ Riječ „progenies“ u ovom kontekstu označava izravno potomstvo, dakle sina ili unuka.¹¹¹ Najvjerojatnije je da je Zdeslav bio Trpimirov sin, a to zaključujemo na temelju kasnije Mutimirove isprave o čemu će više riječi biti kasnije.

Iz vremena kratke Zdeslavove vladavine imamo njemu upućeno pismo pape Ivana VIII. U pismu ga papa moli da njegovu poslaniku, koji putuje Mihaelu Borisu u Bugarsku, omogući hranu, vodu i siguran prolaz.¹¹² Zdeslav se stavio pod okrilje patrijarha u Konstantinopolu, no njegova vladavina okončana je već 879. kada se u Hrvatskoj dogodio još jedan prevrat na prijestolju. Zdeslav je ubijen, a „neki Slaven imenom Branimir“ postao je novi hrvatski vladar.¹¹³

Branimir je vrlo brzo poništio Zdeslavovo priklanjanje Konstantinopolu, a o tome nam svjedoče papinska pisma iz 879. godine. Papa Ivan VIII. je 7. lipnja 879. uputio pismo Branimiru u kojem ga obavještava da je blagoslovio njega i njegov narod.¹¹⁴ Istoga dana papa je uputio posebno pismo „svim časnim svećenicima i svemu narodu“ u kojem je naglasio svoje zadovoljstvo zbog njihova povratka pod rimsku jurisdikciju.¹¹⁵ Također, upućeno je pismo i ninskom biskupu Teodoziju kojim je potvrđeno njegovo biskupsko mjesto te ga je papa upozorio da se biskupska čast može potvrditi samo u Rimu.¹¹⁶

¹⁰⁹ Giovanni Diacono, *Istoria Veneticorum*, 140; Rački, *Documenta*, 373; Klaić, *Izvori*, 26.

¹¹⁰ Giovanni Diacono, *Istoria Veneticorum*, 140; Rački, *Documenta*, 373; Klaić, *Izvori*, 26.

¹¹¹ Šišić, „Genealoški prilozi“, 8-9.

¹¹² Rački, *Documenta*, 7; Šišić, *Priručnik*, 202; CD 1, 12; Klaić, *Izvori*, 26.

¹¹³ Giovanni Diacono, *Istoria Veneticorum*, 142; Rački, *Documenta*, 374; Klaić, *Izvori*, 27-28.

¹¹⁴ Rački, *Documenta*, 8-9; Šišić, *Priručnik*, 202-203; CD 1, 14-15.

¹¹⁵ Rački, *Documenta*, 9-10; Šišić, *Priručnik*, 205; CD 1, 13.

¹¹⁶ Rački, *Documenta*, 12; Šišić, *Priručnik*, 204; CD 1, 15-16.

Iz Branimirova vremena imamo prvi pokušaj crkvenog ujedinjenja prostora hrvatske kneževine i dalmatinskih gradova. Godine 886. ili 867. umro je splitski nadbiskup Marin što je pokušao iskoristiti ninski biskup Teodozije koji je prihvatio ponuđenu upražnjenu splitsku stolicu, no nije se želio odreći Ninske biskupije. Teodozije je papi Stjepanu V. (885. – 891.) tvrdio da je tim činom obnovio Salonitansku metropoliju, a papa ga je pozvao da u Rim dođe po palij. Ipak, ovaj Teodozijev čin nije ostavio nikakve trajnije posljedice jer su se nakon njegove smrti odvojeno birali ninski biskup odnosno splitski nadbiskup.¹¹⁷

O intenzivnoj graditeljskoj djelatnosti tijekom Branimirove vladavine svjedoči nam šest kamenih natpisa, pronađenih u Šopotu, Ninu, Muću, Ždrapnju, Otresu i Lepurima, na kojima se spominje njegovo ime. Možda je najvažniji onaj iz Šopota zato što se na njemu spominje *Branimiro comes, dux Cruatorvm*.¹¹⁸

Branimir je prvi hrvatski vladar nakon Trpimira i njegova sina Petra (Krešimira) čije je ime zabilježeno u Čedadskom evangelijaru. Uz njega se spominje i njegova žena Maruša.¹¹⁹ Možda nam ova činjenica svjedoči da je po prvi put nakon Krešimira I. nastupilo relativno mirno razdoblje u Hrvatskoj te se stoga Branimir slobodno mogao odvažiti poći na hodočašće bez bojazni da mu se iza leđa nešto sprema.

Ne može se točno odrediti kada je Branimirova vladavina završila. Ono što znamo da je njegov zadnji spomen iz 888. godine kada saznajemo da je crkva sv. Marije u Muću podignuta u vrijeme knez Branimira¹²⁰. Dakle, možemo pretpostaviti da Branimirova vladavina završava negdje oko 890.

Branimira je na prijestolju naslijedio Mutimir. Nemoguće je reći je li do prijenosa vlasti došlo mirnim putem zato što nam postojeći izvori o tome ništa ne govore. Mutimirovo ime nam se prvi put javlja u ispravi 892. kada on rješava spor oko crkve sv. Jurja u Putalju između Splitske nadbiskupije i Ninske biskupije. U toj ispravi Mutimir navodi da „sjedi na očinskom prijestolju“ (*residente paterno solio*) i kako je ta crkva darovana Splitskoj nadbiskupiji „od moga oca“ (*a patre meo*).¹²¹ Šišić ispravno primjećuje da se ovdje Mutimir poziva na Trpimirovu darovnicu te zaključuje da je Mutimir Trpimirov sin, a samim time je razriješen misterij Zdeslava koji se spominje da je „iz roda Trpimirova“ (*Tibimiri ex progenie*)¹²². Na

¹¹⁷ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 153-154.

¹¹⁸ Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, 166-167.

¹¹⁹ Kumir, „For the Salvation of One's Soul“, 60.

¹²⁰ Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, 120.

¹²¹ Rački, *Documenta*, 14-17; Šišić, *Priručnik*, 195-197.

¹²² Giovanni Diacono, *Istoria Veneticorum*, 140.

temelju ove isprave se može zaključiti da riječ „progenies“, koja označava direktnog potomka, znači da je Zdeslav bio Trpimirov sin.¹²³

Ova isprava nam iznimno pomaže u rekonstrukciji Trpimirova roda. Trpimir je imao tri sina: Petra Krešimira, Zdeslava i Mutimira. Naslijedio ga je najstariji sin Krešimir I., a njega njegov sin Miroslav. Miroslav očito nije imao sinova te su stoga preostali samo Zdeslav i Mutimir koji su mogli polagati pravo na hrvatsko prijestolje na temelju toga što su Trpimirovi potomci.

Kao što možemo pretpostaviti, Miroslav je naslijedio svog oca Krešimira I. unatoč činjenici da su na životu još uvijek bili Krešimirova braća Zdeslav i Mutimir. Možda na tom primjeru možemo vidjeti da su Trpimir i Krešimir I. pokušali implementirati načelo primogeniture prema kojem prijestolje nasljeđuje najstariji sin. Takve slučajeve imamo u Bizantskom Carstvu gdje je, u mirnodopskim uvjetima, najčešće najstariji sin nasljeđivao svog oca na prijestolju.¹²⁴ Naravno, ovdje se ne radi o institucionaliziranom načinu prijenosa vlasti već samo o prevladavajućoj praksi.

Osim u ispravi iz 892., Mutimir se spominje i na kamenom arhitravu oltarne pregrade iz crkve sv. Luke u Uzdolju. Njegova vladarska titula na tom arhitravu je *princeps*.¹²⁵ Nadalje, na temelju *De administrando imperio* saznajemo nešto više o Mutimirovoj vanjskoj politici. U 32. poglavlju važne su nam tri rečenice: *Godinu dana zatim izašavši iz Hrvatske prepominjani Petar, sin Gojnikov, iztjera iz vlade bratića svoga Pribislava i njegova dva brata (Brana i Stjepana, op. L. Đ.), te on preuzme vladu. Oni pako umaknu i udju u Hrvatsku. Tri godine zatim dodje Bran, da zavojšti Petra, ali ovaj ga svlada, ulovi i oslijepi.*¹²⁶ Na temelju ovoga možemo zaključiti da je Mutimir budnim okom pratio događanja u borbama za srpsko prijestolje te je podržavao različite strane u tim sukobima.

Zbog manjka izvora nemoguće je odrediti kada je Mutimirova vladavina završila, no obično se kraj njegove vladavine stavlja negdje između 905. i 910. godine. To se temelji na činjenici da se njegov nasljednik, Tomislav, prvi put spominje 914. pa se pretpostavlja da je Mutimir umro nešto ranije.¹²⁷

¹²³ Šišić, „Genealoški prilozi“, 11.

¹²⁴ Najbolje primjere takve prakse nasljeđivanja imamo za vrijeme Heraklijeve dinastije (610. – 695./711.) odnosno Makedonske dinastije (867. – 1056.). Više o tome u: Georgije Ostrogorski, *Povijest Bizanta 324 – 1453* (Zagreb: Golden marketing, 2002.), 46-76; 112-166.

¹²⁵ Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, 156-157; Šišić, *Priručnik*, 124.

¹²⁶ Porfirogenet, *DAI*, 86; Rački, *Documenta*, 375-376.

¹²⁷ Toma Arhidakon, *Historia Salonitana. Povijest salonitanski i splitskih prvosvećenika*, predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić, povijesni komentar Mirjana Matijević Sokol, studija *Toma Arhidakon i njegovo djelo* Radoslav Katičić (Split: Književni krug Split, 2003.), 53-55.

5. DESETO STOLJEĆE

5.1. TOMISLAV

Prva godina u kojoj se spominje Tomislav je 914. Toma Arhidakon u svojoj *Historia Salonitana* navodi da je „Ivan bio nadbiskup (splitski, op. a.) godine Gospodnje devetsto četrnaeste u doba kneza Tomislava“.¹²⁸ Pretpostavlja se da je Tomislavova vladavina započela nešto ranije, oko 910.

Tomislava se spominje i u kontekstu sukoba s Ugarima koji su 895. ušli u Panonsku nizinu i započeli svoje pljačkaške pohode širom Europe. U *Kraljevstvu Slavena* navodi se da je „Tomislav, hrabar mladić i snažan ratnik, vodio s njime (Atilom, koji se navodi kao kralj Ugara, op. L. Đ.) mnoge borbe i uvijek ga natjerao u bijeg“.¹²⁹ U historiografiji se obično smatra da se u ovoj vijesti nalaze zrnici povijesne istine o borbama Tomislava i Ugara.

Podaci izneseni u *Kraljevstvu Slavena* kao i činjenica da je nakon ukinuća Ninske biskupije 928. Grguru Ninskom bilo ponuđeno da preuzme jedno ispražnjeno biskupsko mjesto, među kojima je bilo i ono Sisačke biskupije (teško je zamisliti da bi mu bilo ponuđeno biskupsko mjesto van hrvatskih granica), navelo je povjesničare na zaključak da se za Tomislava Hrvatska proširila na sjever. Starija historiografija je smatrala da je Tomislav proširio svoju vlast sve do Drave¹³⁰, no u novije vrijeme prevladava mišljenje da je Tomislav proširio Hrvatsku do Siska i okolice¹³¹. Postoje i teze da Tomislav uopće nije proširio svoju vlast na sjever¹³², kao i da se hrvatsko proširenje na sjever dogodilo još u 9. stoljeću¹³³, no takva razmišljanja trenutno nisu prevladavajuća u historiografiji.

Tomislav je prvi hrvatski vladar koji se u papinskim spisima oslovljava s *rex*. U pismu iz 925. papa Ivan X. (914. - 928.) Tomislava naziva „kraljem Hrvata“ (*rex Croatorum*).¹³⁴ Nije poznato kada je Tomislav uzeo kraljevski naslov i je li se uopće okrunio, no zasigurno je kao vladar morao nešto značajno napraviti što bi ga nagnalo da uzme kraljevsku titulu (ako ju je

¹²⁸ Toma Arhidakon, *HS*, 53-55; Klaić, *Izvori*, 38.

¹²⁹ *Ljetopis popa Dukljanina*, priredio Vladimir Mošin (Zagreb, Matica hrvatska, 1950.), 57-58; Klaić, *Izvori*, 29.

¹³⁰ Smičiklas, *Povijest hrvatska*, 215-217; V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 98-101; N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 277.

¹³¹ Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, 30; Hrvoje Gračanin, *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)* (Zagreb: Plejada, 2011.), 200-202.

¹³² Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 282; 285.

¹³³ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 182-183; Birin, „Pregled političke povijesti Hrvata“, 53.

¹³⁴ *Historia Salonitana Maior* (dalje *HSM*), priredila Nada Klaić (Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1967.), 96; *CD 1*, 34; Šišić, *Priručnik*, 216; Klaić, *Izvori*, 31.

uzeo). Možda se može pomisliti i da je papa smatrao da ga treba tako titulirati iako nije imao nikakvih saznanja je li Tomislav uistinu *rex*. Ako je Tomislav uistinu uzeo kraljevsku titulu, moguće je da je pobjeda nad Ugarima bila okidač za Tomislava da uzme kraljevsku titulu s obzirom kako su ugarske provale i pljačke bile veliki problem koji nisu mogli riješiti i moćniji vladari od Tomislava.

Posljednji spomen Tomislava imamo na Splitskom crkvenom saboru 925. godine. U zaključcima sabora spominje se kao „konzul u pokrajini Hrvata i u krajevima Dalmacije“.¹³⁵ Inicijativa za sazivanje sabora došla je od Tomislava, zahumskog kneza Mihaela Viševića¹³⁶ i dalmatinskih biskupa koji su željeli odrediti koja će nadbiskupija odnosno biskupija imati primat u novoj crkvenoj pokrajini koja se prostirala na području dalmatinskih gradova i Hrvatskog kraljevstva. Papa Ivan X. je udovoljio njihovom zahtjevu za sazivanjem sabora, no želio je da glavna svrha sabora bude dogovor kako suzbiti bogoslužje na slavenskom jeziku.¹³⁷

Papinim željama unatoč, na saboru je ponajviše pažnje posvećeno primatu u novoj crkvenoj pokrajini. Glavni kandidati su bili splitski nadbiskup Ivan, koji se pozivao na tradiciju Salonitanske metropolije, ninski biskup Grgur i zadarski biskup Formin. Sabor je zaključio da će splitski nadbiskup postati metropolit crkvene pokrajine s objašnjenjem da splitska nadbiskupija „ima prvenstvo nad svim crkvama ove pokrajine“ (*inter omnes ecclesias prouinciae huius primatum habeat*) jer se ondje nalaze kosti sv. Dujma.¹³⁸

Dokumenti sa Splitskog crkvenog sabora su historiografiju doveli u nedoumicu oko Tomislavove vlasti nad dalmatinskim gradovima. Činjenica je da se na Splitskom crkvenom saboru 925. spominju samo hrvatski kralj i zahumski knez, a nitko od bizantskih predstavnika.¹³⁹ Mišljenja povjesničara su bila različita. Najstarija hrvatska historiografija je bez pogovora prihvaćala tezu o hrvatskoj vlasti u dalmatinskim gradovima.¹⁴⁰ U drugoj polovici 20. stoljeća došlo je do promjene te je dio historiografije negirao bilo kakvu

¹³⁵ HSM, 98; CD 1, 32; Klaić, *Izvori*, 30.

¹³⁶ Postoji tumačenje da je Mihael Višević zapravo vladao područjem Neretve, a temelji se na izjednačavanju Neretvana i Humljana. Vidi više: Mladen Ančić, „Ranosrednjovjekovni Neretvani ili Humljani: Tragom zabune koju je prouzročilo djelo *De administrando imperio*“, u: *Hum i Hercegovina kroz povijest* I, ur. Ivica Lučić (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011.), 217-278.

¹³⁷ Birin, „Pregled političke povijesti Hrvata“, 54.

¹³⁸ Rački, *Documenta*, 190-191; HSM, 99; CD 1, 31; Šišić, *Priručnik*, 218; Klaić, *Izvori*, 33.

¹³⁹ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 224.

¹⁴⁰ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, 98-101; Šišić, *Povijest Hrvata*, 413.

Tomislavovu vlast nad dalmatinskim gradovima¹⁴¹, no danas se ipak smatra da je morao postojati neki oblik hrvatske vlasti ondje jer je teško zamisliti da bi se stvarala nova crkvena pokrajina, a da se na tom prostoru nalaze dvije odvojene političke jedinice.¹⁴²

Jedna od teza koje je iznijela starija historiografija, a opstala je više-manje do danas jest da je savezništvo Tomislava s Bizantom protiv Bugara dovelo do bizantskog prepuštanja dalmatinskih gradova na upravu Tomislavu. Ipak, smatram da se teško može govoriti o bilo kakvom savezništvu Hrvatskog kraljevstva i Bizanta. Primjerice, u *De administrando imperio* se Tomislav uopće ne spominje, a teško je zamisliti da se jedan značajan bizantski saveznik, kako se u historiografiji tvrdi za Tomislava, izostavlja iz poglavlja u kojima se piše o Hrvatskoj. Nadalje, kako sam naveo u prošlim poglavljima, odlomci o Hrvatskoj odnose se na 9. stoljeće iz razloga što na carskom dvoru nisu pobliže upoznati sa situacijom na hrvatskom prostoru, a zasigurno bi s njom bili bolje upoznati da im je Tomislav zaista bio saveznik (kao što je to primjerice bio Zdeslav). Također, u *De administrando imperio* se spominju srpski vladari iz 10. stoljeća skloni Bizantu¹⁴³ kao i Mihael Višević, zahumski knez kojeg se u djelu naziva antipatom i patricijem¹⁴⁴. Dakle, na carskom dvoru su jako dobro poznavali tko su njihovi saveznici te stoga valja zaključiti da nam nespominjanje Tomislava sugerira da on to nije bio. No, ako Tomislav nije bio bizantski saveznik, onda se treba zapitati na koji su način dalmatinski gradovi došli pod njegovu upravu. Prije svega, potrebno je razumjeti bizantski položaj u prvoj polovici 10. stoljeća i činjenicu da je bizantska Dalmacija bila na periferiji Carstva.

Godine 913. bizantski car Aleksandar (912. - 913.) odbio je platiti godišnji danak bugarskom vladaru Simeonu (893. - 927.) čime je prekršio mir iz 897. godine. Uskoro je bugarska vojska bila pred Konstantinopolom što je označilo početak novog bizantsko-bugarskog rata koji je potrajao sve do 927. godine.¹⁴⁵ Tijekom rata Bizant je pretrpio težak poraz kod rijeke Ahelaj 917. te je Simeon nekoliko puta dolazio pred zidine Konstantinopola. Bizant je diplomatskim putem pokušavao pridobiti na svoju stranu Pečenege, Srbe i Mađare,

¹⁴¹ Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 291; Ivo Goldstein, „O Tomislavu i njegovom vremenu,“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 18 (1) (1985.), 35-37; Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 277-278.

¹⁴² Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 224; Birin, „Pregled političke povijesti Hrvata“, 54. ; Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 38; Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, 196.

¹⁴³ Porfirogenet, *DAI*, 86-88.

¹⁴⁴ Isto, 89.

¹⁴⁵ Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, 225. ; Jonathan Shepard, „Bulgaria: the other Balkan 'empire',“ u: *The New Cambridge Medieval History III, c. 900 – c. 1024*, ur. Timothy Reuter (Cambridge: Cambridge University Press, 1999.), 573-574.

no pregovori su često završavali neuspješno ili je Simeon vojnim akcijama sprječavao mogućnost dogovora (o čemu govori primjer svrgavanja srpskog vladara Petra).¹⁴⁶

Nadalje, Carstvo je prolazilo i kroz unutarnje probleme. Nakon smrti cara Aleksandra, na prijestolje je 913. došao osmogodišnji Konstantin VII. Porfirogenet u čije su ime vladali njegova majka Zoe i patrijarh Nikola Mistik. U idućih nekoliko godina Bizant je postao poprište žestoke borbe oko skrbništva nad mladim Konstantinom, a konačnu pobjedu je odnio Roman I. Lakapen (920. - 944.) koji je 919. svrgnuo Zoe i Nikolu Mistika te je 920. okrunjen za cara i time *de facto* postao car koji zapravo donosi odluke dok se Konstantina držalo po strani te on nije imao stvaran utjecaj.¹⁴⁷

Sve su ove okolnosti u Bizantu mogle nagnati dalmatinske gradove na samostalnu akciju, što ne bi bilo prvi puta. Naime, 805. su dalmatinski gradovi Karlu Velikom (768. - 814.) poslali svoje poslanike, zadarskog duksa Pavla i biskupa Donata, te su mu iskazali vjernost. Bizant je pokrajinu vratio pod svoju vlast vojnom intervencijom iduće godine.¹⁴⁸ Nadalje, u *De administrando imperio* se navodi da su se dalmatinski gradovi osamostalili za cara Mihaela II. (820. - 829.)¹⁴⁹ Ipak, teško je povjerovati u potpunu samostalnost dalmatinskih gradova tijekom tog razdoblja. Međutim, ova dva izvora svjedoče nam da se u bizantskoj Dalmaciji znalo donositi odluke mimo carske volje.

Iako je Bazilije I. nakratko ponovno uspostavio bizantsku dominaciju na istočnojadranskoj obali, može se reći da je on u konačnici nepovratno gurnuo dalmatinske gradove u proces integracije s hrvatskim zaleđem tako što im je zapovjedio da novac, koji su do tada davali strategu, sada počnu davati slavenskim vladarima (među njima i hrvatskom) u zaleđu. Takva zapovijed je pospješila interakciju obale i zaleđa, a vrlo brzo su novonastale odnose pokušali iskoristiti Hrvati u zaleđu. Ninski biskup, a kasnije i splitski nadbiskup Teodozije pokušao je objediniti svoju Ninsku biskupiju i Splitsku nadbiskupiju u jednu metropoliju tvrdeći da obnavlja salonitansku crkvu. Za kraj, indikativno je i to da se u oporuci priora Andrije iz 918.¹⁵⁰ ne spominju predstavnici bizantske vlasti.

¹⁴⁶ Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, 225-227. ; Shepard, „Bulgaria: the other Balkan 'empire'“, 574-580.

¹⁴⁷ Jonathan Shepard, „Equilibrium to expansion (886-1025)“, u: *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500 – 1492*, ur. Jonathan Shepard (Cambridge: Cambridge University Press), 503-506.

¹⁴⁸ Ivo Goldstein, *Bizant na Jadranu. Bizant na Jadranu od Justinijana I. do Bazilija I.* (Zagreb: Latina et Graeca, 1992.), 153; Hrvoje Gračanin, „Bizant na hrvatskom prostoru u ranome srednjem vijeku“, u: *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015.), 504-506.

¹⁴⁹ Porfirogenet, *DAI*, 64.

¹⁵⁰ *CD 1*, 25-28.

Smatram da je proces približavanja dalmatinskih gradova i hrvatske vlasti, započet Bazilijevom odlukom o davanju novca slavenskim vladarima, kulminirao s Tomislavom. Gradovi su bili suočeni s činjenicom da su potpuno zanemareni od strane Carstva koje je imalo velike unutarnje i vanjske probleme. S jedne strane je uvijek postojala mogućnost bugarskog upada, a s druge strane je sjećanje na arapske pljačkaške pohode još uvijek bilo svježije te se nije mogla zanemariti mogućnost da se oni ponove. U takvoj situaciji nije nemoguće zamisliti da su se dalmatinski gradovi obratili Tomislavu da ih stavi pod svoju zaštitu.

S novim prijedlogom kronologije hrvatskih vladara koji donosi ovaj rad, smatram da se može pretpostaviti čija je supruga bila kraljica Domaslava čije je ime otkriveno na ulomcima natpisa pronađenog u crkvi sv. Vida u Klisu. Povijesno-filološkom analizom došlo se do zaključka da se natpis treba datirati u prvu polovicu 10. stoljeća, no nije se sa sigurnošću moglo reći čija je supruga bila kraljica Domaslava.¹⁵¹ Iako je na samom početku 10. stoljeća vladao Mutimir, on nije koristio titulu *rex*, a iz natpisa je jasno vidljivo da je Domaslava kraljica (*regina*) stoga ona nikako ne može biti njegova supruga. Budući da ovaj rad smješta Krešimira I. i Miroslava u 9., a ne u 10. stoljeće, a znamo da se žena Mihaela Krešimira zvala Jelena, moguće je pomisliti da je Domaslava mogla biti Tomislavova supruga.

Tomislavova vladavina je završila 926., a to se može zaključiti na temelju isprave Krešimira II.¹⁵² koja je u povijesnoj znanosti bila kamen spoticanja, no u idućem poglavlju pokušat ću razjasniti zašto se (barem) datum i intitulacija mogu uzeti kao vjerodostojni.

¹⁵¹ Neven Budak, „O novopronađenom natpisu s imenom kraljice Domaslave iz crkve sv. Vida na Klisu,“ *Historijski zbornik* 64 (2) (2011.), 317-320.

¹⁵² *CD* 1, 39-42.

5.2. MIHAEL KREŠIMIR II.

Kako bismo mogli definirati početak vladavine Mihaela Krešimira II., potrebno je uzeti u obzir ispravu iz 950. koja je izazvala žestoku raspravu između Jakova Stipišića i Stjepana Antoljaka¹⁵³. Za ovaj rad jedini relevantni dijelovi isprave su datum i intitulacija (uz invokaciju). Ondje stoji: „U ime svetoga i nedjeljivoga Trojstva. Godine Gospodnjega utjelovljenja devetstotina i pedesete, indikcije dvanaeste. Ja, Krešimir, milošću Božjom kralj Hrvata i Dalmatinaca, sjedeći na očinskom tronu Kristovim darom u dvadeset i četvrtoj godini svoga kraljevanja...“¹⁵⁴ (*In nomine sante et indiuidue trinitatis Anno dominice incarnationis DCCCCL indictione XII. Ego Cresimirus, dei gratia Croathorum atque Dalmatinorum rex, uicesimo quarto regni mei anno residens in paterno Christi munere solio...*)¹⁵⁵.

Ono u čemu se slažu i Stipišić i Antoljak je da indikcija nikako ne odgovara 950. godini¹⁵⁶, no Antoljak ističe da je lako moguće da je došlo do greške prilikom prepisivanja isprave što je rezultiralo krivo napisanom indikcijom.¹⁵⁷ Stipišićev dodatni prigovor je da 950. ne odgovara tvrdnji u ispravi da je Krešimir u dvadesetčetvrtoj godini svoje vladavine¹⁵⁸. Stipišićeva opaska temelji se na Šišićevoj kronologiji hrvatskih vladara prema kojoj Mihael Krešimir počinje vladati 949. godine, a ne na sadržajnoj analizi isprave.

Iako u samoj ispravi postoje elementi koji govore i u prilog da je ona autentična i da je falsifikat, ja bih se zadržao na datumu isprave koja je jako važna za kronologiju koja se iznosi u ovom radu. U svrhu toga bih citirao Nadu Klaić, koja je voljela olako isprave proglašavati falsifikatima, a koja je napisala: „Kod svih tih, na žalost, mnogobrojnih falsifikata, najvažniji su za nas podaci o vladarima jer ni jedan falsifikat nije išao tako daleko da je izmislio

¹⁵³ Isprva Stipišić (Stipišić, „Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj vladarskoj ispravi“, 75-96) detaljno analizira ispravu i iznosi koji dijelovi isprave mogu biti autentični, a koji su falsificirani na temelju isprava kasnijih hrvatskih vladara iz 11. stoljeća. Antoljak (Antoljak, „Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I za hrvatsku povijest X stoljeća“, 41-116.) je na Stipišićev članak replicirao vlastitim u kojem je prilično žestoko napao Stipišića i zaključio da je isprava autentična. Rasprava je završena Stipišićevim člankom 1973. (Jakob Stipišić, „Metodologija jedne insinuirane“, *Dometi: kultura – književnost – društvena pitanja* 6 (7-8) (1973.), 89-97. u kojem autor, čini se prilično revoltiran Antoljakovim člankom, odbacuje ovu ispravu kao falsifikat pri tome zanemarujući neke vlastite zaključke do kojih je došao u svom prethodnom članku. Moj cilj nije utvrditi koji su dijelovi isprave autentični ili falsificirani već utvrditi mogu li nam datum i intitulacija isprave pomoći u novom spoznavanju hrvatske prošlosti u 10. stoljeću.

¹⁵⁴ Milan Ivanišević, „Otok hrvatskog vladara“, *Tusculum: časopis za solinske teme* 1 (1) (2008.), 118.

¹⁵⁵ *CD* 1, 40.

¹⁵⁶ Stipišić, „Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj vladarskoj ispravi“, 80; Antoljak, „Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I za hrvatsku povijest X stoljeća“, 72.

¹⁵⁷ Antoljak, „Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I za hrvatsku povijest X stoljeća“, 72.

¹⁵⁸ Stipišić, „Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj vladarskoj ispravi“, 80.

hrvatskoga vladara. Stoga i možemo bez ustručavanja upotrijebiti iz darovnica podatke o vladarima jer oni nisu bili predmet falsificiranja.“¹⁵⁹

Ovakav zaključak Nade Klaić može se primijeniti i na prije spomenutu ispravu. Znamo da je Ivan Lučić vjerodostojno prepisao Krešimirovu ispravu na temelju prijepisa iz 1397.¹⁶⁰ što nas navodi na zaključak da je prijepis ove isprave, bila ona autentična ili ne, nastao tijekom razvijenog srednjeg vijeka. Isto tako, znamo da je u razvijenom srednjem vijeku, konkretno u 13. stoljeću, postojalo sjećanje na Krešimira II.¹⁶¹ Ne smijemo zanemariti da su postojala i *Gesta* Krešimira II. koja su vrlo lako mogla biti očuvana i poznata u razvijenom srednjem vijeku, pa i u 14. stoljeću te su mogla biti korištena tijekom sastavljanja raznih isprava pa tako i ove, ali ovakvo razmišljanje trebamo ipak zadržati na razini obične pretpostavke. Ipak, uzevši sve u obzir, smatram da se datum ove isprave može uzeti kao autentičan. Za takvo mišljenje je nebitno je li isprava autentična ili ne jer ako je ona autentična, onda je i datum sam po sebi autentičan. Ukoliko se radi o falsifikatu, onda se postavlja pitanje zašto bi falsifikator upotrebljavao krivu godinu vladavine vladara na kojeg je možda postojalo sjećanje u tom razdoblju, a potencijalno je postojao i detaljniji zapis o njegovoj vladavini, i na taj način na prvom koraku upropastio svoj rad. Štoviše, u samoj ispravi, koja je datirana u 950., vrlo precizno se navodi da je Krešimir u dvadeset i četvrtoj godini svoje vladavine. Smatram da potencijalni falsifikator ne bi išao davati tako precizne podatke o godini vladavine ako nije bio siguran i/ili nije imao podatak o vremenu Krešimirove vladavine. U sljedećim odlomcima pokušat ću i na temelju analize povijesnih izvora i događaja pokazati da se datum naveden u Krešimirovoj ispravi može uzeti kao vjerodostojan.

Prema prije navedenoj ispravi, vladavina Mihaela Krešimira II. započinje 926. Znamo da je posljednji spomen Tomislava 925., a isto tako je u prethodnim poglavljima zaključeno da vladari koje se tradicionalno smješta u razdoblje između Tomislava i Krešimira II. ne pripadaju 10. stoljeću. Konkretno, Trpimir II. nikada nije postojao dok Krešimira I. i Miroslava treba stavljati između kneza Trpimira i Domagoja.

Izvori za koje smatram da nam daju potvrdu da je Mihael Krešimir II. počeo vladati 926. su *Annales Barenses* i *Annales Lupi Protospatharii*. U *Annales Barenses* se navodi: „Godine 928. Ove godine zauze Mihael, kralj Slavena, grad Sipont u mjesecu srpnju, na dan Svete Felicite, ponedjeljak, indikcije petnaeste“ (*Anno 928. Hoc anno comprehendit Michael rex Sclauorum ciuitatem Sipontum mense julio, die sancte Felicitatis, secunda feria, indictione*

¹⁵⁹ Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 354-355.

¹⁶⁰ Stipišić, „Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj vladarskoj ispravi“, 77-78.

¹⁶¹ Toma Arhidakon, *HS*, 80-81.

quintadecima)¹⁶², dok se u *Annales Lupi Protospatharii* spominje isti događaj samo dvije godine ranije: „Godine 926. Indikcije 14. Ove godine zauze Mihael Slaven Sipont u mjesecu srpnju (*Anno 926. Indictione 14. Hoc anno comprehendit Michael sclauus Sipontum mense julii*).¹⁶³ Churchill uzima 926. kao ispravnu godinu kada se dogodio napad na Sipont.¹⁶⁴

U historiografiji se smatra da se iza „Mihaela, kralja Slavena“ odnosno „Mihaela Slavena“ krije zahumski knez Mihael Višević, no smatram da se tu ne radi o njemu. Naime, znamo da je Sipont u to vrijeme bio pod vlasti Bizanta te se stoga postavlja pitanje – zašto bi Mihael Višević, koji se spominje kao bizantski antipat i patricij¹⁶⁵, napao bizantski posjed? Osim toga, Mihaela se naslovljava titulom *rex*, koju on nije posjedovao, a godinu dana prije je na Splitskom crkvenom saboru zabilježen kao *dux*. Također, nigdje nam ranosrednjovjekovni izvori ne odaju da bi Zahumlje imalo mornaricu koja bi bila sposobna za napad na grad u južnoj Italiji.

Nadalje, Viševiću se često pripisuje savezništvo sa Simeonom, a onda se i pohod na Sipont dovodio u kontekst tog navodnog savezništva. Za tu tezu se koristi tekst iz 32. poglavlja *De administrando imperio*:

Ali u doba poslije carovanja gospodina Leona, dodje tadašnji strateg drački, protospatarij Leon Rabduh – potom dobije čast magistra i logoteta droma, - u Paganiju, kojom tada vladaše arhont Srblije, da na stanku s istim arhontom Petrom vijeća o nekoj službi i osnovi. Nenavideći¹⁶⁶ to Mihajlo arhont Zahumljana, javi Simeonu arhontu bugarskome, da car romajski miti arhonta Petra, da zajedno sa Turcima udari na Bugarsku; a desio se u ono doba boj na Ahelom između Romajaca i Bugara.¹⁶⁷

Iz navedenog teksta teško se može zaključiti da je on bio bugarski saveznik već je sve napravio, kako se navodi, „radi ljubomore“. Srpski vladari su, između ostalog, polagali pravo i na Zahumlje, a o čemu svjedoči upravo *De administrando imperio*. Takva politika srpskih vladara nikako nije mogla odgovarati Mihaelu Viševiću koji je, moguće, iskoristio ovu priliku

¹⁶² William Joseph Churchill, „*The Annales Baresnes and the Annales Lupi Protospatharii: Critical Edition and Commentary*“, (Ph.D. diss, University of Toronto, 1979.), 116.

¹⁶³ Isto, 126.

¹⁶⁴ Isto, 201-202.

¹⁶⁵ Porfirogenet, *DAI*, 89.

¹⁶⁶ Na engleskom jeziku prevedeno kao „his jealousy aroused by this“ što bi doslovno značilo „njegova ljubomora izazvana time“, no u kontekstu ovog teksta se može prevesti i kao „radi ljubomore“ (Porfirogenet, *DAI*, 275).

¹⁶⁷ Porfirogenet, *DAI*, 86.

i pokušao se riješiti vlastitog neprijatelja. Ovdje se ponajprije radi o, kako mi se čini, lošim odnosima zahumskog i srpskog vladara, a ne o Mihaelovu savezništvu sa Simeonom ili neprijateljstvu prema Bizantu. Uostalom, da je Višević bio isprva bugarski saveznik, a potom se okrenuo Bizantu kako se u historiografiji sugerira, zasigurno je da Konstantin Porfirogenet ne bi propustio uvrstiti takvu informaciju u svoje djelo. Primjerice, kada se opisuju previranja na srpskom prijestolju u 32. poglavlju, ističe se da Zaharija, nakon što je zavladao Srbijom, *spominjući se dobročinstva romajškoga roda, mahom se diže protiv Bugara, ne hoteći nikako njima biti podređen, nego voleći da mu gospoduje car romajski*.¹⁶⁸ Na ovom primjeru vidimo da se ne propušta svaki povoljni događaj iskoristiti za uzdizanje Carstva. Stoga bi car-pisac svakako uvrstio i obrat u politici Mihaela Viševića, da se on uistinu dogodio. Shodno tomu, treba odbaciti mogućnost da je zahumski vladar bio bugarski saveznik koji je napao bizantski posjed u južnoj Italiji. Akciju u južnoj Italiji svakako treba pripisati hrvatskom kralju.

Pohod na Sipont svakako treba staviti u kontekst tadašnjih događanja u južnoj Italiji. Zašto bi hrvatski kralj napao bizantski posjed? U vrijeme napada na Sipont, Bizant je bio u ratu s Landulfom, kapuanskim i beneventanskim vladarom, te Guaimarom II., knezom Salerna.¹⁶⁹ Možemo samo pretpostaviti radi li se ovdje o pljačkaškom pohodu hrvatskog kralja koji je želio iskoristiti bizantske probleme u južnoj Italiji ili nam ovaj pohod možda govori nešto o vezama Hrvatske i langobardskih država u Italiji.

Podatke o Krešimiru II. možda nam krije Ivan Đakon koji piše da je „Mihael, knez Slavena“ zarobio Petra, sina mletačkog dužda Ursa II. Particijaka (912. - 932.), dok je prolazio kroz „krajeve Hrvata“ i predao ga Simeonu.¹⁷⁰ Historiografija, kao i u slučaju napada na Sipont, u ovom Mihaelu obično vidi Mihaela Viševića. No, postavlja se pitanje – što bi zahumski knez radio na hrvatskom teritoriju? Hrvatska historiografija to je obično objašnjavala tezom da je Mihael Višević bio vazal hrvatskog vladara. Ipak, smatram da je moguće da se i iza ovog Mihaela krije Mihael Krešimir II. Vijest koju donosi Ivan Đakon smješta se u 912. ili 913., a pretpostavljamo da je u to vrijeme na vlasti u Hrvatskoj bio knez Tomislav¹⁷¹. Moguće je da je Mihael, kojeg se naziva *duxom*, u to vrijeme bio Tomislavov suvladar. To ne bi bio prvi slučaj da se u Hrvatskoj uz vladara javlja i suvladar. Još u 9. stoljeću zabilježeno je da su nakon Domagoja vladali njegovi sinovi, čija imena nam nisu

¹⁶⁸ Isto, 87.

¹⁶⁹ Zrinka Nikolić Jakus, „Južna Italija,“ u: *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015.), 569.

¹⁷⁰ *Qui dum Chroatorum fines rediens transire vellet, a Michaele Sclavorum duce fraude deceptus, omnibusque bonis privatus atque Vulgarico regi, Simeoni nomine, exilii pena transmissus est.* (Giovanni Diacono, *Istoria Veneticorum*, 150.)

¹⁷¹ Tomislav se prvi puta spominje 914., no obično se pretpostavlja da je na prijestolje stupio koju godinu ranije.

poznata.¹⁷² U drugoj polovici 10. stoljeća je uz Držislava suvladar bio njegov sin Svetoslav.¹⁷³ U 11. stoljeću imamo primjere Krešimira III. i njegova suvladara Gojslava¹⁷⁴ te Petra Krešimira IV. i Zvonimira¹⁷⁵. Kao što se može vidjeti, postoje slučajevi gdje su braća zajedno nasljeđivala vlast, tako da je moguće da su Krešimir II. i Tomislav bili suvladari prije nego što je Krešimir samostalno stupio na prijestolje. Smatram da je izglednije da je na hrvatskom teritoriju mletačkog dužda zarobio visokopozicionirani hrvatski dužnosnik, a ne vladar susjedne zemlje. Ipak, ostavio bih ovu interpretaciju otvorenom jer u nedostatku izvora sve ostaje na razini pretpostavke.

Ako bi se početak vladavine Krešimira II. smjestio u 926., time bi se neki važni događaji, koji su se obično vezali uz Tomislavovu vladavinu, zapravo dogodili za kraljevanja Mihaela Krešimira II. Prvi događaj je pobjeda nad Bugarima na čelu s njihovim vojskovođom Alogoboturom 926., a drugi je Splitski crkveni sabor 928. na kojem je konačno riješeno pitanje prvenstva u novoj crkvenoj pokrajini koja se prostirala kroz Hrvatsku i Dalmaciju te je ukinuta Ninska biskupija.¹⁷⁶ Krešimirovo ime se ne spominje izrijekom, već se samo spominje *Chroatorum princeps*¹⁷⁷, no s obzirom na godinu održavanja sabora, smatram da se ovdje radi o njemu.

Zanimljiva je činjenica da se uz Krešimira u prije spomenutoj ispravi veže naziv „kralj Hrvata i Dalmatinaca“ (*Croathorum atque Dalmatinorum rex*)¹⁷⁸. To ne treba izazivati čuđenje već na to treba gledati kao na prirodni nastavak politike prema dalmatinskim gradovima koju je započeo Tomislav. Čini se da je vlast nad Dalmacijom Mihael Krešimir II. pokušao dignuti na još veću razinu te je stoga u svojoj kraljevski naslov uvrstio i „Dalmatince“. Da je hrvatski vladar tada uistinu imao vlast nad dalmatinskim gradovima svjedoči nam Darovnica za Diklo Petra Krešimira IV. u kojoj se navodi da je Krešimir II. darovao zadarskom samostanu sv. Krševana zemljište u Diklu, koje je bilo dijelom zadarskoga gradskoga agera.¹⁷⁹ Teško je zamisliti da bi hrvatski vladar mogao darovati zemljište dalmatinskih gradova ukoliko nije imao vlast nad njima.¹⁸⁰

U *Kraljevstvu Slavena* spominje se Krešimir koji je ratovao zajedno sa svojim ujakom i opustošio Uskoplje i Luku i Plevu, a nakon što je bosanski ban pred njim pobjegao u Ugarsku,

¹⁷² Giovanni Diacono, *Istoria Veneticorum*, 140; Rački, *Documenta*, 373; Klaić, *Izvori*, 26.

¹⁷³ Šišić, *Priručnik*, 126; Klaić, *Izvori*, 47; Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, 108.

¹⁷⁴ Birin, „Pregled političke povijesti Hrvata“, 58-59.

¹⁷⁵ Rački, *Documenta*, 80; 95; Klaić, *Izvori*, 66.

¹⁷⁶ Rački, *Documenta*, 194-195; *HSM*, 104; Šišić, *Priručnik*, 221-223; *CD 1*, 36-38; Klaić, *Izvori*, 35-36.

¹⁷⁷ Rački, *Documenta*, 195. ; Klaić, *Izvori*, 36.

¹⁷⁸ *CD 1*, 40.

¹⁷⁹ *CD 1*, 44; 105-106; Šišić, *Priručnik*, 248-251; Klaić, *Izvori*, 56.

¹⁸⁰ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 224-225.

navodi se: „Potom zauzme Krešimir cijelu Bosnu i vladaše njome. A kad umre otac njegove majke, zavlada Bijelom Hrvatskom.“¹⁸¹ Budući da se u idućoj vijesti u *Kraljevstvu Slavena* navodi da „u to vrijeme umre bugarski car imenom Petar“¹⁸², vremenski se zauzimanje Bosne u navedenom djelu uistinu poklapa s vladavinom Mihaelom Krešimira II. Međutim, *Kraljevstvo Slavena* je iznimno nepouzdan izvor za rani srednji vijek te stoga ovu vijest ne možemo uzimati kao dokaz Krešimirova zauzimanja Bosne, ali svakako je možemo iskoristiti kao dokaz da je postojalo određeno sjećanje na njega i u narednim stoljećima.

Zanimljivo je da je Krešimir II. radio na izgrađivanju slike o samome sebi, zajedno sa suprugom Jelenom, još za vremena svoje vladavine te je na simboličan način želio prikazati da njegova vladavina označava početak nove dinastije, novog vremena, bez obzira na rodbinski odnos s prošlim vladarima (u ispravi iz 950. Krešimir navodi da sjedi na „očinskom prijestolju“)¹⁸³. O tome je podrobnije pisao Neven Budak¹⁸⁴ koji smatra da je kraljica Jelena izgradila novi kraljevski mauzolej na Otoku kod Solina kao simbol novog početka. Prema njegovu mišljenju, simbolička razina bila je jasna, mauzolej se nalazio blizu ruševina antičke Salone, gdje su se nalazili brojni kršćanski mučenici, te blizu Splita, sjedišta nadbiskupije koja se pozivala na tradiciju Salone i bila je središte crkvene pokrajine.¹⁸⁵ Na ovakvo tumačenje nadodao bih i da se možda na ovaj postupak može gledati i kao na posljedicu sve većeg približavanja hrvatskog vladara dalmatinskim gradovima.

Petar Krešimir IV. u Darovnici za Diklo jasno ističe da je određene potrebne podatke za svoju darovnicu pronašao u *Gesta Krešimira II.*¹⁸⁶ Nemoguće je utvrditi jesu li *Gesta* nastala za ili nakon Krešimirove vladavine, no jasno svjedoči o njegovoj važnosti u sklopu hrvatskog ranosrednjovjekovlja. Također, Petar Krešimir IV. u darovnici navodi sve svoje pretke, a genealogija počinje upravo s Mihaelom Krešimirom II. što je svakako indikativno.¹⁸⁷ Nadalje, sjećanje na njega nije bilo ograničeno samo na rani srednji vijek već se nastavilo i u razvijenom srednjem vijeku, a o tome nam svjedoči Toma Arhiđakon koji, pišući svoje djelo u 13. stoljeću, Krešimira naziva *magnificus uir Cresimirus*.¹⁸⁸

Budak iznosi i zanimljivu tezu da je Krešimir uzeo kršćansko ime Mihael čime se poistovjetio s arhanđelom ratnikom koji je pobijedio zmaja, simbol zla. Autor je navedeno

¹⁸¹ *LjPD*, 73.

¹⁸² Isto, 73.

¹⁸³ *CD* 1, 40.

¹⁸⁴ Budak, „Queen Helen and King Michael“, 263-276.

¹⁸⁵ Isto, 273.

¹⁸⁶ *CD* 1, 105-106; Šišić, *Priručnik*, 248-251; Klaić, *Izvori*, 56.

¹⁸⁷ Budak, „Queen Helen and King Michael“, 272.

¹⁸⁸ Toma Arhiđakon, *HS*, 80-81.

povezao s pobjedom u građanskom ratu protiv Miroslava¹⁸⁹, pri tome se služeći poznatom Šišićevom kronologijom. Budući da se u ovom radu jasno naglašava da je Miroslav vladar 9. stoljeća, smatram da je Krešimir II. uzeo kršćansko ime Mihael nakon pobjede nad Bugarima, koji su za dobar dio jugoistočne Europe zasigurno bili „simbol zla“, pa samim time moguće i za Hrvate.

Toma Arhiđakon spominje Držislava kao vladara 970. godine¹⁹⁰. Iz toga se može pretpostaviti da je Krešimir umro oko 965. godine. Krešimir je imao prilično dug život s obzirom da je možda vladao od 926. do o. 965., a ako uzmemo u obzir i interpretaciju da se podaci Ivana Đakona o „Mihaelu, knezu Slavena“, koji zarobljava sina mletačkog dužda, datiraju u 912./913., onda je njegov život bio prilično dugačak. No, rani srednji vijek poznaje vladare koji su dugo vladali, a istakao bih nekolicinu: franački kralj, kasnije car Karlo Veliki (768. - 814.), bugarski vladar Mihael Boris (852. - 889.), bizantski car Bazilije II. (976. - 1025.), francuski kralj Robert II. Pobožni (996. - 1031.) i ugarski knez, kasnije kralj Stjepan I. (997. - 1038.).

¹⁸⁹ Budak, „Queen Helen and King Michael“, 271.

¹⁹⁰ Toma Arhiđakon, *HS*, 54-55.

5.3. STJEPAN I. DRŽISLAV

Kao što je prije spomenuto, Držislav je na prijestolje zasjeo negdje o. 965. nakon smrti Mihaela Krešimira II. Iz Jelenina epitafa saznajemo da je Krešimir bio Držislavov otac jer ondje piše da je Jelena „žena kralja Mihaela i majka kralja Stjepana“.¹⁹¹

Toma Arhidakon navodi da su iza Držislava svi njegovi nasljednici koristili titulu kraljeva Dalmacije i Hrvatske te da su im bizantski carevi slali oznake kraljevske vlasti uz dodjeljivanje naslova eparha i patricija.¹⁹² Ovaj podatak nam možda svjedoči da je Držislav želio regulirati odnose s Bizantskim Carstvom i formalizirati hrvatsku vlast nad dalmatinskim gradovima. Znamo da su i njegovi prethodnici nad njima imali vlast, no za takvo što nisu imali blagoslov carskog dvora u Konstantinopolu. Držislav je očito iskoristio bizantsku zauzetost u ratu s Bugarskom te je postigao sporazum po kojem je carski dvor Držislavu priznao titulu kralja Hrvatske i Dalmacije, a zauzvrat je Držislav prihvatio titulu eparha koja je u carskoj hijerarhiji označavala upravitelja pokrajine. Time je *de iure* hrvatski kralj bio podložan bizantskom caru, no *de facto* je on samostalno upravljao svojim kraljevstvom i pri tome mu je priznata vlast nad dalmatinskim gradovima. Na taj način su obje strane bile zadovoljene.

Uz to, Bizant je Držislavu poslao znakove kraljevske vlasti zbog čega je vrlo vjerojatno da je to razlog zašto je Držislav uzeo kršćansko ime Stjepan koje znači „ovjenčani“. Taj događaj se zasigurno zbio prije 976.¹⁹³ jer se u Jeleninom epitafu navodi da je Jelena „majka kralja Stjepana“¹⁹⁴ što znači da si je Držislav već nadjenao to ime.

Čini se da je Držislav za svog života imenovao svog suvladara i nasljednika. O tome nam svjedoči natpis s pluteja oltarne pregrade u Kapitolu kod Knina. Natpis glasi: [...Svetos]CLV DVX HROATOR[um] IN TE[m]PVS DIRZISCLV DVCE[m] MAGNV[m].¹⁹⁵

Iz natpisa se svakako može zaključiti da je Držislav imenovao svog najstarijeg sina Svetoslava za suvladara te je time želio riješiti pitanje nasljeđivanja prijestolja nakon svoje smrti. Izvori nam ne govore kada je Držislav umro, ne pretpostavlja se da je to bilo o. 995. što zaključujemo na temelju kasnijih događaja (Samuilov pohod na Dalmaciju te rat između Svetoslava i njegove braće).

¹⁹¹ ... *Helena famosa que fuit ux[o]r Mihaeli regi mater[que] Stephani r[egis]...* (Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, 131; 134.)

¹⁹² Toma Arhidakon, *HS*, 54-55.

¹⁹³ O tome više u: Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 225-226.

¹⁹⁴ Delonga, *Latinski epigrafički spomenici*, 131; 134.

¹⁹⁵ Isto, 108; Šišić, *Priručnik*, 126; Klaić, *Izvori*, 47.

6. ZAKLJUČAK

Unatoč uvriježenom mišljenju u historiografiji da je pitanje kronologije hrvatskih vladara u 9. i 10. stoljeću riješeno Šišićevim člankom iz 1914., smatram da je njegova predložena kronologija nastala na krivim pretpostavkama (krivo datiranje podataka iz 31. poglavlja *De administrando imperio* te nepoznavanje isprave Krešimira II. datirane u 950.).

Kronologiju započinjem knezom Mislavom iz razloga što je on prvi vladar za kojeg postoji više-manje historiografski konsenzus da je bio hrvatski vladar. On se jedino spominje u kontekstu događaja iz 839. pa je jako teško odrediti početak njegove vladavine, no možda možemo povezati dolazak Mislava na prijestolje s političkim promjenama izazvanim raspadom Furlanske markgrofovije.

Mislava je na prijestolju naslijedio knez Trpimir 840. godine. Iako je tradicionalna historiografija smještala početak njegove vladavine oko 845., smatram da argumente za raniji početak Trpimirove vladavine daje drugačija datacija Trpimirove darovnice koju je predložio Lujo Margetić (i dodatno argumentirala Mirjana Matijević Sokol). Margetić je uočio probleme u dataciji koju je predložio Franjo Rački i naglasio da je Rački ignorirao spomen Lotara kao vladara Italije. Upravo na temelju spomena Lotara, koji je Italijom vladao od 840. do 844., Margetić je datirao prije spomenutu darovnicu u 840. (Matijević Sokol je datira u 841.). Margetićeve argumente smatram prilično uvjerljivima pa zato mislim da je Trpimirova vladavina započela 840. godine. Uz Trpimirovu vladavinu vežemo borbu s „narodom Grka“ te boravak benediktinca Gottschalka na njegovu dvoru oko 846 ili 847. godine.

Poglavlje 31. djela *De administrando imperio* navodi tri hrvatska vladara – Trpimira, Krešimira i Miroslava, a u historiografiji se u prošlosti raspravljalo pripadaju li 9. ili 10. stoljeću, no Šišićevo smještanje tih vladara u 10. stoljeće uz priloženu argumentaciju naišlo je na odobravanje hrvatske historiografije i do danas se Šišićeva kronologija smatra relevantnom. Ipak, smatram da se navedena tri vladara ipak trebaju smjestiti u 9. stoljeće. S obzirom na zaključak skupine autora u komentarima na *DAI* da se podaci u poglavlju trebaju promatrati kronološki, na takav način treba pristupiti i 31. poglavlju. Povijesna osoba koja se spominje u navedenom poglavlju, a nesumnjivo pripada 9. stoljeću, jest bugarski vladar Mihael Boris. U poglavlju se spominje rat Hrvata i Bugara u njegovo vrijeme. Nadalje, prije tog rata se spominje misija franačkog opata Martina u doba Trpimira. Iz drugih povijesnih izvora znamo da je Trpimir vladao u godinama prije dolaska Mihaela Borisa na vlast. Također, srpski povjesničar Komatina smatra da se misija opata Martina puno bolje uklapa u

ambijent 9., nego 10. stoljeća. Shodno tomu, Trpimira koji se spominje u 31. poglavlju treba izjednačiti s hrvatskim knezom Trpimirom koji je nama poznat iz drugih izvora.

Smatram da se i Krešimira i Miroslava također treba staviti u 9. stoljeće, a to nam odaje sam autor poglavlja kada navodi da je Trpimir, čija se vladavina spominje prije rata Hrvata i Bugara u doba Mihaela Borisa, Krešimirov otac, a Miroslav Krešimirov sin. Iako je Vjekoslav Klaić svojevremeno iznio tezu da se ovdje zapravo radi o dva Krešimira, Milenko Lončar je u svojoj doktorskoj disertaciji jasno naglasio da autor poglavlja ničim ne odaje da se ovdje radi o dva Krešimira te da se shodno tomu ovdje radi o istoj osobi. Osim toga, spominjanje sukoba unutar Hrvatske sasvim odgovara okolnostima u kojima se Hrvatska nalazila u 9. stoljeću jer znamo da su tada na sceni stalne borbe za prijestolje, od vladavine Domagoja pa zapravo sve do vladavine Mutimira.

Kao još jedan argument da se podaci iz 31. poglavlja odnose na 9. stoljeće možemo uzeti i činjenicu da se u njemu ne spominje pobjeda Hrvata nad Bugarima koje je predvodio Alogobotur, a iz 32. poglavlja nam je jasno da su na carskom dvoru bili upoznati s tim događajem. Smatram da se izostavljanje tog podatka treba pripisati tome što carski dvor nije imao iscrpne informacije o Hrvatskoj u 10. stoljeću pa su stoga podaci o Hrvatskoj u 31. poglavlju ograničeni samo na 9. stoljeće. Uostalom, Hrvatska nije imala nikakve bliske veze s Bizantom gotovo čitavo stoljeće, od svrgavanja kneza Zdeslava pa do vladavine kralja Držislava. Potrebno je i spomenuti zaključak Johna Bagnella Burya koji je naveo da je informacija o misiji opata Martina morala doći od nekog hrvatskog „državnika“. Jedini koji spada u tu kategoriju, a bio je blizak Bizantu, štoviše, boravio je Konstantinopolu i došao je uz pomoć Bizanta na vlast, jest Zdeslav.

Možemo pretpostaviti da je veliki utjecaj na oblikovanje 31. poglavlja imao Zdeslavov boravak u Konstantinopolu tijekom kojeg su se na carskom dvoru bilježile informacije koje im je Zdeslav davao o Hrvatskoj, a te je informacije kasnio mogao upotrijebiti Konstantin Porfirogenet i/ili drugi koji su sudjelovali u pisanju *De administrando imperio*. U 31. poglavlju možda možemo iščitati i elemente tih Zdeslavovih informacija koje bi on zasigurno prikazao u obliku koji je njemu odgovarao. Tako je za vrijeme vladavine pripadnika Zdeslavove obitelji sve bilo „idealno“ (misija opata Martina, pobjeda nad Bugarima, velika vojna moć), a nakon što je njegova obitelj svrgnuta, više ništa nije bilo dobro (pad vojne moći).

Kao još jedan argument za smještanje Krešimira i Miroslava u 9. stoljeće uzeo bih spomen Pribine u Čedadskom evangelijaru. Iz 31. poglavlja znamo da je ban Pribina ubio Miroslava, no taj Pribina se obično povezivao s banom iz 10. stoljeća koji se spominje u Darovnici za

Diklo Petra Krešimira IV., ali nitko do sada nije pomislio da se ovdje možda radi o Pribini koji je spomenut u Čedadskom evangelijaru. On se spominje na petom listu te su uz njegovo ime navedena i imena Trpimira te Petra. Ako uzmemo u obzir da na istom listu, ali zasebno, imamo napisano *domno Tripimiro* te na dvadeset i trećem listu imamo spomen Petra, sina gospodina Trpimira, onda smatram da se ovdje može s određenom sigurnošću reći da su Trpimir i Petar, napisani uz Pribinino ime, uistinu hrvatski knez Trpimir i njegov sin Petar što bi značilo da je Pribina, koji se spominje u 31. poglavlju *De administrando imperio*, bio zapravo hrvatski dužnosnik iz 9. stoljeća.

Poglavlje 31. odaje nam dojam da je središnja ličnost tog poglavlja Krešimir. Čini se da se događaji izneseni ondje mogu podijeliti na razdoblje prije Krešimira tj. *u dneve Trpimira arhonta, otca arhonta Krešimira*, na razdoblje Krešimirove vladavine (iako se izrijeком ne navodi da su se neki događaji dogodili za njegove vladavine) te na razdoblje nakon Krešimira za vrijeme kada je vladao *sin njegov Miroslav*. Uzevši u obzir podatak o ratu Hrvata i Bugara, koji se spominje u središnjem dijelu poglavlja za koje smatram da se odnosi na razdoblje vladavine Krešimira, te uzevši u obzir da se izrijeком spominje da se taj rat dogodio u vrijeme bugarskog vladara Mihaela Borisa, smatram da je Trpimir umro oko 850., uoči početka vladavine Mihaela Borisa s kojim se borio Trpimirov nasljednik Krešimir. Također, moramo uzeti u obzir i tezu Tibora Živkovića oko Krešimirova kršćanskog imena. On je smatrao da je njegovo kršćansko ime bilo Petar što je temeljio na podacima iz Čedadskog evangelijara gdje se spominje Trpimirov sin Petar. Na tu tezu bih nadodao i činjenicu da je Trpimir bio blizak sa splitskom crkvom čiji je nadbiskup nosio ime Petar te ga Trpimir u svojoj darovnici naziva „ljubljenim kumom“. Stoga je lako moguće da je Krešimirovo kršćansko ime uistinu bilo Petar, a koje je dobio po splitskom nadbiskupu.

U 31. poglavlju imamo navod da je Miroslav vladao četiri godine. Kao što je prije navedeno, vladare 31. poglavlja treba smještati u 9. stoljeće, a onda samim time moramo uzeti u obzir i druge izvore o hrvatskim vladarima iz tog vremena. Ako znamo da se Domagoj prvi put spominje oko 864. te tome nadodamo podatak da je Miroslavova vladavina trajala četiri godine, smatram da se Miroslavova vladavina treba smjestiti između 860. i 864. što bi značilo da je Krešimir I. umro 860. godine.

Zahvaljujući postojećim izvorima, situacija na hrvatskom prijestolju između 864. i o. 895. prilično nam je jasna. Domagoj je vladao od 864. do oko 876. te su ga naslijedili njegovi sinovi koje je 878. svrgnuo Zdeslav. Njegova je vladavina bila vrlo kratka te je već iduće godine bio ubijen, a na prijestolje je zasjeo Branimir. Zadnji spomen Branimira vezan je uz 888., a prvi spomen Mutimira imamo iz 892. zbog čega ne možemo sa sigurnošću reći kada je

Branimirova vladavina završila i je li prijenos vlasti bio miran, ali negdje o. 890. došlo je do uspona Mutimira na vlast.

Između spomena Mutimira 892. i Tomislava 914. imamo prazninu od dvadeset i dvije godine tijekom kojih nemamo nikakva spomena o događanjima u Hrvatskoj. Za Tomislava možemo pretpostaviti da je na prijestolje došao nešto prije 914., oko 910. Tradicionalna hrvatska historiografija je uz Tomislava vezala savezništvo s Bizantom i pobjedu nad Alogoboturom, no smatram da to nije bilo tako.

O eventualnom savezništvu Hrvatske i Bizanta nemamo nikakvih podataka u dostupnim izvorima. Tomislavova vlast nad dalmatinskim gradovima, za koju pretpostavljamo da je postojala na temelju njegova sudjelovanja na Splitskim crkvenim saborima, mogla je biti rezultat samoinicijativne politike dalmatinskih gradova koju su oni znali iskazivati u 9. stoljeću kada je carska vlast bila slabija. Okolnosti u kojima se nalazio Bizant početkom 10. stoljeća (rat s Bugarima, unutarnje borbe za prijestolje, arapske pljačke) upravo nam ukazuju na mogućnost da su dalmatinski gradovi opet djelovali samostalno i stavili se pod zaštitu hrvatskog vladara.

Posljednji spomen Tomislava zabilježen je 925. kada se spominje u pismu pape Ivana X. kao „kralj Hrvata“ te na Splitskim crkvenim saborima gdje je sudjelovao na stvaranju jedinstvene crkvene pokrajine za Hrvatsku i Dalmaciju. Tomislav je umro 926., a to temeljim na ispravi Krešimira II. iz 950. godine

Prije navedena isprava nam govori da je Krešimir II. godine 950. bio u „dvadeset i četvrtoj godini“ svoje vladavine što bi značilo da je ona započela 926. godine. O pitanju autentičnosti te isprave imamo svega tri rada – dva Stipišićeva i jedan Antoljakov, no smatram da je najrelevantniji prvi Stipišićev rad na tu temu, onaj iz 1969. godine. Antoljakov i drugi Stipišićev rad obiluju međusobnim sukobima i optužbama te je tu, ipak, znanost u drugom planu. U svom prvom radu Stipišić je iznio argumente i za i protiv autentičnosti isprave.

Za pitanje kronologije je svakako najvažniji datum isprave. Mišljenja sam da se on može smatrati pouzdanim jer ne vidim razlog da neki eventualni falsifikator, koji je živio u razvijenom srednjem vijeku, ide u preciziranje početka vladavine Krešimira II. („u dvadeset i četvrtoj godini svoga kraljevanja“), a da prethodno nije bio upoznat s tim podatkom. Smatram da se i iz drugih dostupnih povijesnih izvora može vidjeti da je datum isprave ispravan.

Kao dodatni argument u prilog tezi da se početak Krešimirove vladavine treba smjestiti u 926. su *Annales Barenses* i *Annales Lupi Protospatharii*. Navedena dva izvora spominju pohod nekog „Mihaela Slavena“ odnosno „Mihaela, kralja Slavena“ na Sipont. Historiografija obično u ovom Mihaelu vidi zahumskog kneza Mihaela Viševića. No, zašto bi bizantski

patricij i antipat napao bizantski posjed u južnoj Italiji? Također, smatram da Zahumlje nije imalo mornaričke kapacitete izvesti takav pohod dok je hrvatski kralj svakako mogao napasti južnoitalski bizantski posjed.

O Mihaelu Krešimiru imamo moguće svjedočanstvo i u Kronici Ivana Đakona koji spominje da je „Mihael, knez Slavena“ zarobio sina mletačkog dužda i predao ga bugarskom vladaru Simeonu. Taj događaj se smješta u 912./913. godinu kada je hrvatski vladar bio Tomislav što navodi na razmišljanje da je Mihael tada bio njegov suvladar, a vrlo je čest slučaj u hrvatskom ranosrednjovjekovlju da uz vladare imamo i suvladare. Kao i u slučaju napada na Sipont, i ovdje historiografija smatra da se radi o Mihaelu Viševiću. Ne mislim da takvu interpretaciju treba u potpunosti odbaciti, ali bih ostavio mogućnost da se u ovom slučaju ne radi o Viševiću već o Mihaelu Krešimiru iz razloga što je u izvoru navedeno da se taj događaj zbio „u krajevima Hrvata“. Zbog nedostatka povijesnih izvora, ovaj događaj ostaje podložan raznim interpretacijama.

U skladu s novim tumačenjem, događaji koji su se obično pripisivali Tomislavu (sudjelovanje na Splitskom crkvenom saboru 928. i pobjeda nad Bugarima) trebaju se pripisati kralju Mihaelu Krešimiru II. Krešimirova vladavina završila je negdje oko 965. što zaključujemo na temelju toga što je kralj Držislav prvi put spomenut 970. godine.

Držislav je bio prvi hrvatski vladar za kojeg znamo da je okrunjen jer je dobio znakove kraljevske vlasti iz Bizanta te si je shodno tomu nadjenao i ime Stjepan. Držislavova vladavina završila je oko 995. što temeljimo na spoznaji da je na samom kraju 10. stoljeća uslijedio rat između Držislavovih sinova.

U konačnici, moja predložena kronologija hrvatskih vladara u 9. i 10. stoljeću je sljedeća:

- Mislav (o. 830. – 840.)
- Trpimir (o. 840. – o. 850.)
- Petar Krešimir I. (o. 850. – 860.)
- Miroslav (860. – 864.)
- Domagoj (864. – 876.)
- Domagojevi sinovi (876. – 878.)
- Zdeslav (878. – 879.)
- Branimir (879. – o. 890.)
- Mutimir (o. 890. – o. 910.)
- Tomislav (o. 910. – 926.)
- Mihael Krešimir II. (926. – o. 965.)
- Stjepan I. Držislav (o. 965. – o. 995.)

7. BIBLIOGRAFIJA

7.1. IZVORI

- Chruchill, William Joseph. „The *Annales Barenenses* and the *Annales Lupi Protospatharii*: Critical Edition and Commentary.“ Ph.D. diss., University of Toronto, 1979.
- Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae / Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv 1. Priredili Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1967.
- Delonga, Vedrana. *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1996.
- Giovanni Diacono. *Istoria Veneticorum*. Priredio i preveo na talijanski Luigi Andrea Bertò. Bologna: Istituto storico italiano per il Medioevo, 1999.
- Historia Salonitana Maior*. Priredila Nada Klaić. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1967.
- Klaić, Nada. *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb: Školska knjiga, 1972.
- Konstantin Porfirogenet. *O upravljanju carstvom*. Prijevod i komentari na hrvatski jezik Nikola pl. Tomašić. Prijevod i komentari na grčki i engleski jezik Gyula Moravcsik i R.J.H. Jenkins. Predgovor Mladen Švab. Zagreb: Dom i svijet, 2003.
- Ljetopis popa Dukljanina*. Priredio Vladimir Mošin. Zagreb: Matica hrvatska, 1950.
- Rački, Franjo. *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam: illustrantia*. Zagreb: Odsjek Akademije znanosti i umjetnosti, 1877.
- Toma Arhiđakon. *Historia Salonitana. Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*. Predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga Perić. Povijesni komentar Mirjana Matijević Sokol. Studija *Toma Arhiđakon i njegovo djelo* Radoslav Katičić. Split: Književni krug Split, 2003.
- Šišić, Ferdo. *Priručnik izvora hrvatske historije*. Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, 1914.

7.2. LITERATURA

- Ančić, Mladen. „Od karolinškog dužnosnika do hrvatskog vladara: Hrvati i karolinško carstvo u prvoj polovici IX. stoljeća.“ *Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 40 (1998.): 27-41.
- Ančić, Mladen. „Zamišljanje tradicije: Vrijeme i okolnosti postanka 30. glave djela *De administrando imperio*.“ *RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest* 42 (2010.): 133-151.
- Antoljak, Stjepan. „Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I za hrvatsku povijest X stoljeća.“ *Radovi. Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti* 10 (4) (1972.): 41-116.
- Birin, Ante. „Pregled političke povijesti Hrvata u ranome srednjem vijeku.“ U *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus, 37-72. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
- Budak, Neven. *Prva stoljeća Hrvatske*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.
- Budak, Neven. „O novopronađenom natpisu s imenom kraljice Domaslave iz crkve sv. Vida na Klisu.“ *Historijski zbornik* 64 (2) (2011.): 317-320.
- Budak, Neven. *Hrvatska povijest od 550. do 1100.* Zagreb: Leykam International, 2018.
- Budak, Neven. „Queen Helen nad King Michael: The Beginning of a New Dynasty?“ U *Aspice Hunc Opus Mirum: Zbornik povodom sedamdesetog rođendana Nikole Jakšića*, ur. Ivan Josipović i Miljenko Jurković, 263-276. Zadar, Zagreb i Motovun: International Research Center for Late Antiquity and the Middle Ages, Motovun, Sveučilište u Zagrebu i Sveučilište u Zadru, 2020.
- Bury, John Bagnell. „The treatise *De administrando imperio*.“ *Byzantinische Zeitschrift* 15 (2) (1906.): 517-577.
- Bilogriović, Goran. „Etnički identiteti u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj – materijalni i pisani izvori.“ Ph.D. diss., Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016.
- Curta, Florin. *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Dinić, Mihailo. „O hrvatskom knezu Iljku.“ *Jugoslavenski istorijski časopis* 4 (1-2) (1938.): 77-86.
- Džino, Danijel. *Becoming Slav, Becoming Croat: Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*. Leiden & Boston: Brill, 2010.
- Džino, Danijel. *From Justinian to Branimir: the Making of the Middle Ages in Dalmatia*. New York: Routledge, 2021.

- Goldstein, Ivo. „O Tomislavu i njegovom vremenu.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 18 (1) (1985.): 23-55.
- Goldstein, Ivo. *Bizant na Jadranu. Bizant na Jadranu od Justinijana I. do Bazilija I.* Zagreb: Latina et Graeca, 1992.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatski rani srednji vijek.* Zagreb: Novi Liber i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995.
- Gračanin, Hrvoje. *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća).* Zagreb: Plejada, 2011.
- Gračanin, Hrvoje. „Guduskani – Gačani: promišljanja o etnonimu Gačani i horonimu Gacka u svjetlu ranosrednjovjekovnih narativa i suvremenih historiografskih tumačenja.“ U *Gacka u srednjem vijeku. Zbornik radova.* ur. Željko Holjevac, 49-68. Zagreb-Otočac: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić, 2012.
- Gračanin, Hrvoje. „Bizant na hrvatskom prostoru u ranome srednjem vijeku.“ U *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku,* ur. Zrinka Nikolić Jakus, 495-516. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
- Gunjača, Stjepan. *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji II.* Zagreb: Školska knjiga, 1973.
- Hauptmann, Ljudmil. „Koje su sile hrvatske povijesti odlučivale u vrijeme narodne dinastije.“ U *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva,* ur. Gavro Manojlović, 165-187. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1925.
- Historija naroda Jugoslavije I.* Uža redakcija Bogo Grafenauer, Dušan Perović i Jaroslav Šidak. Zagreb: Školska knjiga, 1953.
- Ivanišević, Milan. „Otok hrvatskog vladara.“ *Tusculum: časopis za solinske teme* 1 (1) (2008.): 109-124.
- Jelić, Luka. „Spomenici grada Nina.“ *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 6(1) (1902.): 103-116.
- Jenkins, Romily James Heald et al. *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio, II. Commentary.* London: University of London i The Athlone Press, 1962.
- Katić, Lovre. „Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira.“ *Bogoslovska smotra* 20 (4) (1932.): 403-432.
- Klaić, Nada. *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku.* 2. izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 1975.

- Klaić, Vjekoslav. „Prilozi hrvatskoj istoriji za narodnih vladara.“ U *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućugodišnjice Hrvatskoga kraljevstva*, ur. Gavro Manojlović, 212-218. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1925.
- Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata: od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1972.
- Komatina, Predrag. „O hronologiji hrvatskih vladara u 31. glavi spisa De administrando imperio.“ *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 42 (1) (2010.): 83-105.
- Kumir, Marino. „For the Salvation of One's Soul: Piety, Status and Memory in the Dalmatian Duchy (c. 812-850).“ *Annual of Medieval Studies at CEU* 23 (2017.): 48-60.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. „U koju godinu pada darovna listina Trpimirova.“ *Društvo za pověstnicu jugoslavensku* 11 (1872.): 207-216.
- Lončar, Milenko. „Filološka analiza Porfirogenetovih vijesti o Hrvatima.“ Ph.D. diss., Filozofski fakultet u Zadru Sveučilišta u Splitu, 2002.
- Lončar, Milenko. „Vremenski nesklad između odlomaka 31. poglavlja De administrando imperio.“ *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 42 (1) (2010.): 107-116.
- Manojlović, Gavro. „Jadransko pomorje IX. stoljeća: u svjetlu istočno-rimske (bizantinske) povijesti. Dio prvi.“ *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 150 (1902.): 1-102.
- Margetić, Lujo. „Bilješke uz Trpimirovu ispravu (CD I, 3-8).“ *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 30 (1) (1993.): 47-51.
- Margetić, Lujo. „Historia Salonitana i Historia Salonitana Maior – neka pitanja.“ *Historijski zbornik* 47/1994 (1) (1995.): 1-36.
- Margetić, Lujo. „O nekim pitanjima starije hrvatske povijesti.“ *Starine Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 61 (2000.): 1-20.
- Matijević Sokol, Mirjana. *Studia Diplomatica: Rasprave i prinosi iz hrvatske diplomatike*. Zagreb: FF Press, 2014.
- Nikolić Jakus, Zrinka. „Južna Italija.“ U *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus, 563-580. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
- Ostrogorski, Georgije. *Povijest Bizanta 324 – 1453*. Zagreb: Golden marketing, 2002.
- Perić, Olja. „Jezični slojevi Trpimirove isprave.“ *Živa antika* 34 (1984.): 165-170.

- Posavec, Vladimir. „Krstionica kneza Višeslava i njegovo mjesto u kronologiji hrvatskih vladara.“ *Historijski zbornik XLIX* (1996.): 17-32.
- Rački Franjo. „Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu.“ U *Prvi hrvatski kralj Tomislav: ususret trećem tisućljeću*, ur. Josip Bratulić, 39-50., Zagreb: Zajednica Duvnjaka Tomislavgrad – Zagreb i Općinsko poglavarstvo Tomislavgrad, 1998.
- Rački, Franjo. *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*. Priredio Mladen Ančić. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2009.
- Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1997.
- Shepard, Jonathan. „Bulgaria: the other Balkan 'empire'!“ U *The New Cambridge Medieval History III, c. 900 – c. 1024*, ur. Timothy Reuter, 567-585., Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Shepard, Jonathan. „Equilibrium to expansion (886-1025).“ U *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500 – 1492*, ur. Jonathan Shepard, 493-536., Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Smičiklas, Tadija. *Povijest hrvatska. Dio 1, Od najstarijih vremena do godine 1526. / po vrelih napisao Tade Smičiklas*. Zagreb: Matica hrvatska, 1882.
- Stipišić, Jakov. „Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj vladarskoj ispravi.“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 6 (1969.): 75-96.
- Stipišić, Jakov. „Metodologija jedne insinuacije.“ *Dometi: kultura – književnost – društvena pitanja* 6 (7-8) (1973.): 89-97.
- Šišić, Ferdo. „Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji.“ *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 13 (1) (1914.): 1-93.
- Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990. Pretisak, Zagreb, 1925.
- Vedriš, Trpimir. „Balkanske sklavinije i Bugarska.“ U *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus, 581-608. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
- Živković, Tibor. *Forging Unity – The South Slavs Between East and West, 550-1150*. Beograd: Istorijski instut Beograd i Čigoja štampa, 2008.
- Živković, Tibor. „Constantine Porphyrogenitus' Source on the Earliest History of the Croats and Serbs.“ *RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest* 42 (2010.): 117-131.

Živković, Tibor. *De Conversione Croatorum et Serborum: a lost source*. Beograd: Istorijski institut Beograd, 2012.